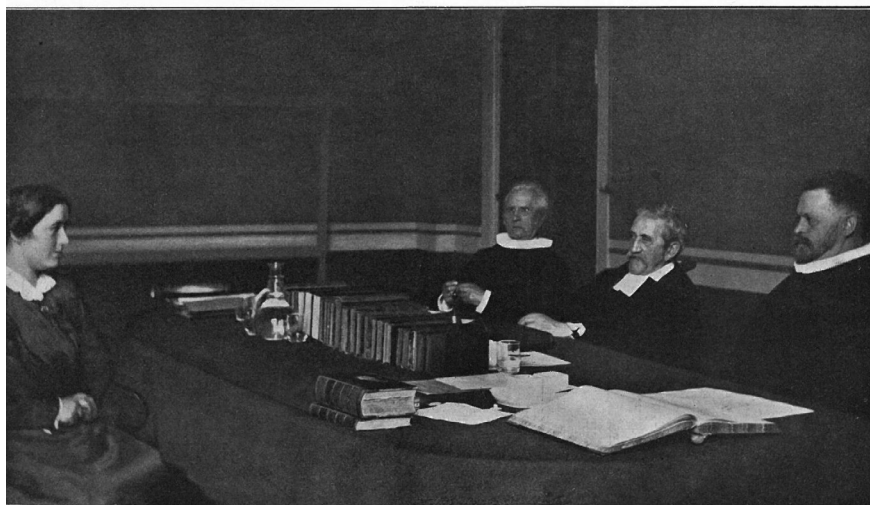

DET TEOLOGISKE FAKULTET
KØBENHAVNS UNIVERSITET

TEOL

INFORMATION

Frk. *Rigmor Larsen*

Censur, Provst *Anders Andersen*

Eksaminator, Prof. *Henrik Scharling*

Censur, Pastor *Ludvig Glah*

Den første kvindelige Teolog ved Eksamenbordet, 1916.

Nr. 54 september 2016

Indholdsfortegnelse

Siden sidst af dekan, professor, dr.theol. Kirsten Busch Nielsen	3
Til fare for samfundet? 100-året for den første kvindelige kandidat i teologi af professor mso, dr.theol. Tine Reeh	6
Søren Kierkegaard og analogien af adjungeret professor, ph.d. Ettore Rocca	10
Nils Holger Petersen af lektor, ph.d. Sven Rune Havsteen	14
Obama, Grundtvig og den amerikanske borgerrettighedsbevægelse af lektor, ph.d. Anders Holm	18
Masterstudium i en præstehverdag? af cand.theol., sognepræst Arne Mårup	22
Samtalekatakomber: Graven som kommunikativt rum i tidlig jødedom og kristendom af professor mso, ph.d. Anne Katrine de Hemmer Gudme	26
Figurer og opstillinger i Halle-Pietismen af cand.theol., ph.d. Kristian Mejrup	30
Imago Dei, Barth, Pannenberg og Tertullian af ph.d.-studerende, cand.theol. Peter Søes	34
Romantik og kristendom. Grundtvig og Steffens af stud.theol. Kristoffer Garne	38
Den generøse ortodoksi – Niels Henrik Gregersens nye bog af professor, dr.theol. Mogens Müller	42
Kalender ved Pia Christensen	46

TEOL-information udgives af Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet, og udkommer to gange årligt, i februar og september. TEOL-information distribueres gratis til udvalgte offentlige og kirkelige institutioner samt til indenlandske universiteter, gymnasier, hovedbiblioteker og pressen. Bladet kan rekvireres ved henvendelse til Kim Petersen på tlf. 35 32 36 67 eller på e-mail: kpe@teol.ku.dk

Meninger, der tilkendes i TEOL-information, gengiver de enkelte forfatteres synspunkter og er ikke nødvendigvis udtryk for redaktionens holdning.

Ansvarshavende redaktør: Dekan, professor, dr.theol. Kirsten Busch Nielsen

Redaktion: Professor, dr.theol. Mogens Müller

Layout og sats: Specialtrykkeriet Viborg

Tryk: Specialtrykkeriet Viborg. *Oplag:* 3.500

Artikler, der offentliggøres i TEOL-information, kan citeres med angivelse af kilde.

Forside: Foto af Rigmor Larsens eksamination er fra bogen: Lis Jacobsen (red.), Kvindelige Akademikere 1875-1925 (Kjøbenhavn: Gyldendal 1925).

**Det Teologiske Fakultet,
Købmagergade 44-46, Postboks 2164
1150 København K.
Tlf.: 35 32 39 61
Fax: 35 32 36 00
www.teol.ku.dk**

Siden sidst

Af dekan, professor, dr.theol. Kirsten Busch Nielsen

Fotografiet på omslaget tager os med ind i et eksamenslokale, som de så ud for 100 år siden. Stud.theol. Rigmor Karen Sofie Larsen blev i juni 1916 eksamineret i de teo-

logiske discipliner. På billedet sidder hun over for professor Scharling og censorerne Andersen og Glahn. Rigmor Larsen (f. 1892) blev den første kvindelige cand. theol. fra Københavns Universitet og dermed i Danmark. En af artiklerne nedenfor beskriver dette stykke dansk universitetshistorie. Det Teologiske Fakultets vej til dengang at acceptere kvinders og mænds lige adgang til studier og eksamen var, som man kan læse, ikke uden bump.

Rigmor Larsen skrev historie. Præcis hvor mange kvinder, der på de hundrede år er fulgt i hendes fodspor, har vist ingen gjort op. Nok så relevant er fordelingen mellem kvinder og mænd. Det billede, man kan tegne ud fra de umiddelbart tilgængelige tal, viser bevægelser i begge retninger. For 10-15 år siden var ca. 62 % af de teologistuderende ved Københavns Universitet kvinder og 38 % mænd. De

seneste par år har kønsfordelingen ved optag på bacheloruddannelsen været tæt på 50/50. I dag er ca. 54 % af de københavnske teologistuderende kvinder og ca. 46 % mænd.

Det skulle tage sin tid, inden et egentligt arbejdsmarked åbnede sig for de kvindelige kandidater. De første kvinder blev ordineret til præsteembede i folkekirken i 1948. På universitetet gik det ikke hurtigere.

Den første fastansættelse af en kvindelig forsker og underviser ved Det Teologiske Fakultet skete i 1972, da Martha Byskov (1919-2010) blev lektor i Ny Testamente. Først i de senere år har kønsfordelingen i den videnskabelige stab for alvor ændret sig. Københavns Universitets første handlingsplan for mangfoldighed, *Flere kvinder i forskning og ledelse*, gav i årene 2008-2013 et kraftigt skub i den rigtige retning. Ved Det Teologiske Fakultet er i dag ca. 44 % af de ansatte i faste videnskabelige stillinger kvinder og ca. 56 % mænd. For stadig at fremme mangfoldighed og ligestilling har universitetets seks fakulteter nu alle en *Handleplan for karriere, køn og kvalitet – lige muligheder i forskning og ledelse 2015-2017*, der beskriver mål og indsatser på området.

TEOL-informations første sider har også denne gang fået overskriften „Siden sidst“. Når dette læses, er der gået et år, siden der med forslaget til finanslov 2016, som indebar store nedskæringer også for universiteterne, blev varslet, hvad der reelt er en ny forsknings- og uddannelsespolitisk situation. Universitetets bestyrelse vedtog i december en tilpasningsplan, der indebærer en mærkbar nedgang på udgiftssiden med virkning senest fra 2017 og desuden en indskrænkning af mulighederne for at bruge af „opsparede“ midler. Også Det Teologiske Fakultet står over for en nedgang. En trist følge heraf er, at fakultetet af økonomiske grunde i den kommende tid må tage afsked med nogle af sine medarbejdere – en situation, vi ikke før har været i, men som siden sidst er blevet en realitet. Deres bidrag til forskning og undervisning og til de administrative støttefunktioner mister vi. Store besparelser kan ikke finde sted uden tab.

En indsats er sat i gang på tværs af universitetet for at styrke indtægtsgrundlaget bl.a. på den eksterne forskningsfinansierings område. På uddannelsessiden er opgaven ikke mindst at fremme gennemførelse, bl.a. som konsekvens af studiefræmdriftsreformen, og at mindske frafald. Det er mål, der kan trække i hver sin retning. I sommerens løb er en ændring af fremdriftsreglerne faldet på plads. Den er muliggjort af en politisk vedtaget justering af reformen, hvorved universiteterne fik lidt mere råderum til at fastsætte egne regler. De studerende har fået noget af fleksibiliteten til at tilrettelægge deres studier tilbage. Men rammerne er stramme. Studietiderne skal kortes. De økonomiske forudsætninger er der ikke ændret på.

Uddannelserne spiller en indlysende hovedrolle i Det Teologiske Fakultets aktiviteter og de studerende i fakultetets hverdag. Ifølge den studiemiljøundersøgelse, som Københavns Universitet gennemførte tidligere i år, er de studerende ved Det Teologiske Fakultet dem, der på Københavns Universitet vurderer studiemiljøet mest positivt. Der er selvfølgelig nuancer. Dem skal der tages højde for i opfølgningen. Men man kan sammenfatte undersøgelsens resultat sådan, at de studerende på TEO generelt er universitetets mest tilfredse. De endelige optagelsestest for 2016 foreligger endnu ikke. Men at dømme efter antallet af ansøgere til teologi tilbage i juli finder også de mulige nye studerende opmuntrende nok faget attraktivt. Teologi viste sig i år at være det fagområde, der havde den relativt største stigning i antallet af ansøgere til bacheloruddannelse, et fænomen, der også i international sammenhæng er bemærkelsesværdigt. Også enkeltstående kurser møder stor interesse. To internationale sommer schools ved fakultetet havde godt og vel fulde huse i år.

Som tidligere nævnt byder teologistudiet på gode jobudsigter, fordi der fra folkekirken, hvor hovedparten af de uddannede traditionelt får ansættelse, efterspørges kandidater. Det kan have spillet ind på den gode søgning, hvis årsager dog nok især skal søges i de nye studerendes interesse for det indholdsmæssige. Men fakultetet har, med et blik på statistikken for dimittendledighed og på uddannelsesdimensioneringen, der gælder både teologi og Afrikastudier, stadig en vigtig opgave i at kere sig om relationen mellem studium og erhverv bl.a. gennem styrket karrierevejledning, dette

i et fortsat samarbejde med aftagerrepræsentanter.

Siden sidst har cand.theol. Kristian Mejrup modtaget ph.d.-graden for afhandlingen *Grand Prospects of Halle Pietism. The Acrobat, the Project-Maker and the Shepherd* og cand.mag. Henrik Laugesen for *The Ambiguity of Foreign Military Assistance*. Fakultetet ønsker begge hjerteligt tillykke. Lykønskningen gentages ved den årlige dimissionsfest den 14. oktober. Ved universitetets årsfest i november vil stud.theol. Kristoffer Garne modtage guldmedalje for sin besvarelse af prisspørgsmålet *Romantik og kristendom*. Også til ham en lykønskning på dette sted. Prisopgaveinstitutionen går tilbage til 1762. For tiden lever den lidt på trods, men er dog stadig et effektivt virkemiddel for fagudvikling og talentpleje og en god mulighed for studerende og nyuddannede, der kan benytte muligheden indtil tre år efter kandidateksamen.

Reformationsjubilæet varmes der stadig op til, også på Det Teologiske Fakultet. Lad mig nævne blot to af de initiativer i de næste måneder, der peger frem mod oktober 2017. Sidst i september holdes med økonomisk støtte fra Præsidiets for Reformationsjubilæet 2017 over to dage et kursus for gymnasielærere og undervisere på læreruddannelsen under overskriften „Reformationen 500 år“. Kurset er fuldttegnet, men der planlægges et tilsvarende i foråret 2017. Nærmere oplysninger findes på hjemmesiden. Professor Dietrich Korsch, Marburg, forelæser den 13. oktober om „Die Subjektivität des Glaubens und die Objektivität der Sittlichkeit. Anstösse Martin Luthers in der Moderne“. Alle er velkomne. Se nærmere bagest i hæftet eller på hjemmesiden.

På programmet for efteråret er også afskedsforelæsning ved lektor, ph.d. Nils Holger Petersen. Han har søgt sin afsked med virkning fra udgangen af september. Fakultetet siger farvel til en inspirerende og internationalt profileret forsker og underviser, når Nils Holger Petersen på sin sidste arbejdsdag, fredag den 30. september, forelæser over „Komponist som kirkefader? Reception, autoritet og autenticitet i Vestens (kristne) kulturhistorie“.

Flytningen nærmer sig. Efterårsemesteren 2016 bliver efter alt at dømme det sidste i Købmagergade 44-46, som har huset Det Teologiske Fakultet siden 1971. Studerende og medarbejdere har holdt meget af dette sted, så lidt ideelle bygningerne end er. De færreste glæder sig til at forlade latinerkvarteret. Men efter et årelangt tilløb er det nok også de færreste, der ikke samtidig ser frem til at tage de nye lokaler i brug. De mere konkrete flytteforberedelser af den slags, der manifesterer sig i papiraffaldscontainere i korridorer og ventende flyttekasser i hjørnerne, er i gang. Søndre Campus byder på færre kvadratmeter end Købmagergade. Men som lokalerne er disponeret, vil det nye hus og campusområdet med et stort, fælles universitetstov understøtte både den nære kontakt mellem studerende, undervisere, administrative medarbejdere og ledelse, studiemiljøet og det bredere samarbejde med studerende og kolleger på andre fagområder. Men for et besøg i Købmagergade 44-46 er det ved at være sidste udkald. Kalenderen på de sidste sider giver et indblik i noget af det, der bydes på dette efterår.

Velkommen til det akademiske år 2016-2017!

Til fare for samfundet?

100 året for den første kvindelige kandidat i teologi

Af professor, mso, dr.theol. Tine R. Reeh

I år er det præcis 100 år siden en kvinde for første gang fik en kandidatgrad i teologi i Danmark. En vigtig forudsætning for kvinders adgang til uddannelse var deres mulighed for at blive indskrevet på universitetet eller få „akademisk Borgerret“, som man formelt kaldte det. I 1875 udarbejdede Kirke- og Undervisningsministeriet et udkast til et lovforslag, hvor første paragraf i al sin enkelthed lød: „§ 1. Det tillades Kvinder at erhverve akademisk Borgerret ved Kjøbenhavns Universitet“.

Men allerede i tredje paragraf er komplikationerne synlige:

„§ 3 De ved Universitetet indskrevne kvindelige studerende have samme Adgang som de øvrige studerende til et frit Studium af de af dem valgte Fag og til at indstille sig til de ved Universitetet anordnede almindelige Prøver og akademiske Grader, naar de herfor i enhver Henseende opfylde de samme Fordrin-

ger, som stilles til mandlige studerende, saa vel med Hensyn til de forudgaaende Prøver og det forberedende Studium, som til selve de afsluttende Fakultetsprøver og Disputatser. Dog skal der ikke ved de afsluttende Fakultetsprøver eller akademiske Grader være erhvervet nogen bestemt Adkomst for Kvinder til privat Lærervirksomhed ved Universitetet eller til offentlig Embedsansættelse.“

Kvinder kunne med andre ord godt tage prøven, men den gjaldt ikke på lige fod med mændenes som kvalifikation til et job – i hvert fald ikke som lærer eller som ansat i staten.

Forslaget sendtes til høring på samtlige fakulteter, og Det Teologiske Fakultets konservatisme gjorde sig ikke kun gældende i retstavningen:

„Hvad angaar Sagen i sin Almindelighed, at aabne Qvinderne Adgang til Universitetets Forelæsninger og Examiner, da nære vi ingen Tillid til, at derved skulde opnaaes betydeligt Udbytte, enten til Videnskabens Fremme, Menneskehedens aandelige Udvikling eller nogen virkelig Forbedring i Qvindens Kaar.“

Høringssvaret findes i Rigsarkivet og

er undertegnet C. Henrik Scharling, der i dag mest huskes som forfatter til *Nøddedebo Præstegaard*, men i april 1875 var dekan for Det Teologiske Fakultet. Intet tyder umiddelbart på, at der var uenighed blandt professorerne om, at det afgørende – og farligste – ved forslaget ikke var dets teologiske, men dets samfundsoplysende perspektiver. Man kan således lidt længere nede i det forholdsvis lange høringssvar læse:

„Den saakaldte Qvindeemancipation, som med stor Iver og Heftighed føres frem i vore Dage, hviler paa en Miskjendelse af Qvindens naturlige Evner og Anlæg og den Livsopgave, som ved disse er stillet hende. Den vil, hvor der ikke sættes Grændser for den, medføre stor Forvirring, ja ligefrem Fare for Samfundet, fordi den truer med at omstyrte én af Grundpillerne for dette, nemlig Familienlivet ... det Tab, som herved tilføies Samfundet, vil være ligesaa uberegneligt som uerstatteligt.“

Der kan dog være undtagelser, hvor „en sjælden og mærkelig Begavelse“ står uden familie og er henvist til at tjene til sit eget brød. Her kan man tillade kvinden adgang til universitetsstudier, men det understreges, at det må være „en Undtagelse, ikke Reglen.“ Selvom professorerne kunne forestille sig en sådan situation, havde de ikke fantasi til at forestille sig en sådan undtagelse på alle fakulteter – i al fald ikke det teologiske. Det skyldtes, at den afsluttende teologiske eksamen gav adgang til at søge et præsteembede. Og folkekirken er, „et Par enkelte Sekter fraregnede“, enige med „alle Christelige Religionssamfund“ om det umulige i at give kvinder adgang til „præstelig Virksomhed“. Høringssvaret

henviser kort til 1. Kor. 14, 33-35 og 1. Tim. 2,12, men der er ikke tale om en egentlig teologisk argumentation.

Efterfølgende omtales undervisning af „Skoleungdommen“ som en alternativ erhvervs mulighed for kvinder med en teologisk eksamen. Kun 16 år tidligere havde kvinder fået ret til at tage lærerindeeksamen fra private, men endnu ikke fra offentlige seminarier, og først i samme år som dette høringssvar, i 1875, fik piger tilladelse til at aflægge studentereksamen, vel at mærke uden at de fik lov til at gå på statens latinskoler. Det var først i 1903, at venstre regeringen gennemførte en skolelov, der åbnede for pigers adgang til offentlige mellem-skoler og gymnasier. Indtil da blev piger uddannet hos privatlærer eller på private institutter. Det er således ikke overraskende, når Det Teologiske Fakultets professorer har forholdsvis svært ved at forestille sig, at en teologisk uddannelse skulle give kvinder adgang til rollen som lærer i religion. Selvom man ikke afviser, at kvinder kunne være „vel skikkede“ til dette arbejde – især med mindre børn – så mener fakultetet, at „dette vistnok bedre og hensigtsmæssigere ordnes paa den Maade, at der oprettes en særlig Prøve for Qvinder, som giver dem Ret til at meddele Religionsundervisning“.

Og sådan blev det. I *Anordning angaaende Kvinders Adgang til at erhverve akademisk Borgerret ved Københavns Universitet* af 25. juni 1875 tillader § 1 kvinder adgang til universitetet, men § 3 anfører: „Dog skulle kvindelige teologiske Studerende ikke have Adgang til at indstille sig til theologisk Embedseksamen eller til at erhverve akademiske Grader ved det theologiske Fakultet,

men deres Studier afsluttes ved en særlig Religionsprøve, hvis Indhold og Beskaffenhed fastsættes af Ministeriet for Kirke- og Univerivningsvæsenet.“ Den særlige religionsprøve kom imidlertid aldrig i brug, da ingen kvinder nogensinde efterspurgte den.

Små tredive år senere, i 1904, modtog fakultetet igen en forespørgsel med hensyn til kvinders adgang til embedseksamen. Der var en fornyet politisk diskussion i blandt andet Finansministeriet om at åbne for kvinders adgang til statens embeder. Flere medlemmer af et udvalg i Landstinget, der var nedsat til at drøfte spørgsmålet, var imidlertid stærkt betænkelige ved udviklingen og kontaktede Kirke- og Undervisningsministeriet, som kontaktede konsistorium, som igen kontaktede hvert af fakulteterne med henblik på en udtalelse om „hvilke Statsemployer, der overhovedet egnede sig til Besættelse med Kvinder, samt, hvilke Vilkaar det maatte være ønskeligt at sætte for Kvinders Ansættelse i Statsemployer“. Denne forespørgsel gav anledning til en længere diskussion i det teologiske fakultet. Den kun 29-årige Valdemar Ammundsen var dekan, og han forsøgte sig med flere udkast til høringssvar, der blev skudt ned fra forskellig side. Det ser heller ikke ud til at have gjort sagen lettere, at ministeriets spørgsmål ikke var umisforståeligt formuleret.

Hvis spørgsmålet gjaldt kvinders adgang til embeder som lærer ved fakultetet, anfører et flertal i første forhandlingsrunde, at det må anses som „uheldigt“ hvis ikke udelukket, da kvinder ikke har adgang til de embeder, hvortil de eventuelt skulle uddannes. Scharling mener dog slet ikke man skal gå så vidt som overho-

vedet at gå ind på dette spørgsmål, og J.C. Jakobsen erklærer sig „nærmest enig“, da han ikke mener, ministeriet direkte har efterspurgt et svar på dette spørgsmål.

Ammundsen fortsætter imidlertid med at bruge netop dette spørgsmål som en slags murbrækker. Han hævder, at undtagelsesparagraffen i anordningen fra 1875 er begrundet af hensyn til ansættelse i kirkelige embeder og derfor ikke kan siges at være gyldig i forhold til kvinders ansættelse i universitetsembeder, da „jo Embedseksamen overhovedet ikke [er] Betingelse for Ansættelse som Universitetslærer“. Han mener, at anordningen af 1875 „ikke er tilstrækkelig saglig begrundet og forbeholder sig i en nær Fremtid at fremkomme med Andragende om dens Ophævelse.“ Man bliver – på trods af både møder og skrivelser frem og tilbage i protokollen – ikke enige og ender med at afgive et delt svar. Et flertal bestående af Ammundsen, Jacobsen, Peder Madsen og Frederik Torm enes om et udkast til et svar, „idet det [flertallet] intet finder at indvende imod at kvindelige studerende faar Adgang til at afslutte deres Studier med en Prøve af samme Omfang som den, der gælder mandlige theol. Studerende.“ De henstiller desuden til, at ministeriet ophæver begrænsningen for kvinder i anordningen fra 1875. I kladden til flertallets svar kan man videre læse: „Flertallet maa ansee Mindretallets Betæneligheder for ubegrundede. Den theol. Embedsexamen er jo ikke blot en Præsteeksamen, men tillige en videnskabelig Afslutningsprøve for theol.studerende.“

Mindretallet, professor Scharling, måtte ikke overraskende fraråde ophævelse af den bestemmelse, han selv havde

været en af arkitekterne bag, og han indgav en længere dissens. Det kom der dog ikke noget ud af. Den 30. december 1904 underskrev Christian IX en ændring af forordningen fra 1875, der ophævede forhindringen for kvinder i at tage teologisk embedseksamen.

Rigmor Karen Sofie Larsen er den første kvinde, der optræder i Det Teologiske Fakultets eksamensprotokoller. Men hun har ikke efterladt sig mange spor. Hun blev født 29. april 1892 og blev i 1909 som 17-årig dimitteret til teologistudiet fra Wedels Kursus. Hendes eksamensresultater er fremragende, og hun afslutter allerede som 24-årig i juni 1916 sin teologiske kandidatexamen med højeste karakter, *Laudabilis*, som hovedkarakter. Hun har tilsyneladende opgivet at bruge sin uddannelse og forsvinder fra den akademiske verden. Under besættelsen dukker hun op igen, da hun i maj 1942, nu som ugift gårdejer i Ledøje, i Danmarks Radio holder en halv times foredrag med titlen „Fra Teologi til Selvbinder.“ Hun dør i 1979.

Rigmor Larsen blev den første kvindelige kandidat, og den eneste i tidrummet 1915-19. Fra 1920 til 1924 uddannede fakultetet fem kvindelige kandidater og 314 mandlige, og de kvindelige kandidater udgjorde således ca. 1,5 % af studen-

termassen. Dette tal steg kun langsomt i de følgende mange år.

Afslutningsvis er det værd at huske på, at teologer og kirkefolk langt fra stod alene i deres afvisning af ligestilling for kvinder. De gav ganske enkelt udtryk for en skepsis i forhold til kvinders evner og kapacitet med hensyn til akademisk arbejde, som ikke bare var gældende for teologer, men for næsten alle fagområder. Den ellers fremsynede gynækolog Franz Howitz, der imod autoriteterne forfægtede, at barselsfeber skyldtes bakterier, skrev for eksempel i 1890'erne, at hvis pigebørn sad stille med en bog, ville de få for lidt blod til underlivet, hvorfor kvindelige læseheste havde stor risiko for at blive barnløse. Få år senere hævdede tidens sidste nye videnskab, psykologien, med henvisning til Sigmund Freud, at kvinders ønske om akademisk uddannelse måtte betragtes som en unormal transformation af penismisundelse. I denne historiske sammenhæng er det hverken påfaldende eller underligt, at også teologerne søgte at argumentere meningsfuldt for den i samfundet almindeligt udbredte opfattelse af kvinders muligheder. Men det er bemærkelsesværdigt, at Rigmor Larsen havde styrke og stamina til, på trods af alle odds, i netop denne historiske sammenhæng at få sin examen.

Søren Kierkegaard og analogien

Af professor, ph.d. Ettore Rocca

1.

Hvad er en analogi? En analogi er en lighed mellem relationer. Analogien er ikke en sammenligning mellem to termer, eller mellem

enkelte størrelser, men mellem relationer. Der er altså ikke to termer involveret i en analogi, men fire. At sammenligne to termer kan virke nemt og naturligt; mere kompliceret er det at sammenligne noget, der er sværere at fange – som en relation. Ved analogien sætter jeg to relationer i relation til hinanden.

Hvis de fire sammenlignede størrelser er ensartede (altså hvis de to sammenlignede relationer er ensartede) kan analogien udtrykkes som en matematisk proportion: f.eks. $2:4=8:16$. Man skal også huske, at det latinske proportio er den gængse oversættelse for det græske analogía. Er der et ukendt led blandt de fire led i proportionen ($2:x=8:16$), kan vi via den matematiske analogi få kendskab til det ukendte led. Analogien giver os

mulighed for at udvide vores erkendelse. Ved at ligestille to relationer kan jeg nå frem til et ukendt led, når de andre tre er kendte. Den matematiske analogi er en kvantitativ analogi.

Men de fire sammenlignede termer kan også være uensartede. I så fald sammenligner jeg relationer mellem kvalitativt forskellige termer. Relationerne er hermed også uensartede. Denne analogi kan kaldes den kvalitative analogi. Jeg vil dvæle ved denne form for analogi.

F.eks. kan man sammenligne en demokratisk stat med „et besjælet legeme“, skriver Kant i *Kritik af dømmekraften* (§ 59), eller en absolutistisk stat med en maskine, f.eks. en håndkværn. Dette er analogier. De hjælper os med at forstå, hvad hhv. en absolutistisk og en demokratisk stat er, men de er ikke en begrebslig definition af de to styreformers. Om end det ser ud, som om jeg sammenligner to termer (en demokratisk stat med et besjælet legeme), sammenligner jeg to relationer: den relation kroppen har med kropsdelene og den relation den demokratiske stat har med sine forskellige institutioner. Eller jeg sammenligner relationen mel-

lem maskinen og dens bestanddele med relationen mellem den absolutistiske stat og dens institutioner. En demokratisk stat er ikke en menneskekrop; statens institutioner er ikke kropsdele; og endelig er relationen mellem staten og dens institutioner ikke helt lige med relationen mellem kroppen og dens dele. Men jeg finder på en analogi for at udvide min forståelse af f.eks. en demokratisk stat, uden at jeg hermed er kommet med en streng videnskabelig teori om den demokratiske styreform.

Ved at bruge en analogi kan jeg ikke bare finde lighedspunkter mellem to relationer, men også forskelle. En god analogi er i stand til at belyse både ligheder og forskelle mellem to relationer. Den lader mig forstå både ligheden og forskellen bedre. Analogien er et af de stærkeste redskaber, vi har i forståelsesprocessen.

I den analogiske tænkning – skriver Kant – anvender vi vores forståelsesevne på en indirekte måde. Der er en relation, vi ikke kan forklare. For alligevel at prøve at forstå den pågældende relation bruger vi en kendt relation, som umiddelbart ikke har med den første at gøre. Hvorfor vælger vi netop denne kendte relation og ikke en anden? Fordi den ser ud til bedre at belyse den relation, vi ikke kan forklare. Kant skriver, at vi „anvender den blotte regel for refleksion“ på den ukendte relation (s.st. § 59). Er der altså en *regel*, vi kan anvende? Problemet er, at den regel, vi anvender, når vi sammenligner to relationer, er „en almen regel, som man ikke kan angive“ (s.st. § 18). Vi anvender en regel, vi er fælles om, men som vi alligevel ikke er i stand til at angive. Da vi ikke kan angive reglen, kan vi heller ikke bevise, om vi har anvendt den på

en rigtig eller forkert måde. Det kunne vi med den matematiske analogi, det kan vi ikke her. Og alligevel anvender vi denne udefinerbare regel.

Mulighedsbetingelsen for den analogiske tænkning er ifølge Kant den æstetiske dømmekraft, den evne der tillader os at lave hypoteser, skabe relationer og opdagelige ligheder og forskelle mellem tingene. Al vor forståelse af Gud eller af friheden er kun analogisk, påstår Kant. Dette har ikke umiddelbart med det middelalderlige begreb *analogia entis* at gøre. Jeg har ikke plads til at uddybe dette og må nøjes med at henvise til en artikel af Umberto Eco, hvor han overbevisende argumenterer for, at „*analogia entis* har mindre kognitiv værdi end en god metafor“, og derfor forsvinder den stort set fra den religionsfilosofiske diskussion efter thomismen – om end begrebet blev genoplivet i det 20. århundrede. „Dette er den grundlæggende svaghed i enhver diskussion af *analogia entis*. Det, den lader filosoffen opdage [om Gud], er faktisk det, som filosoffen i forvejen vidste ved troen“ (U. Eco, *Scritti sul pensiero medievale*, Milano 2012, s. 661f).

2.

Anders Kingo har centreret sin disputats *Analogiens teologi* (Kbh. 1995) om Kierkegaards analogibegreb. Kingos fortjeneste er uden tvivl det at have sat analogibegrebet på dagsordenen i Kierkegaardforskningen. Efter min mening ender han dog med at opløse analogibegrebet. Han afviser (f.eks. s. 227), at analogien består mellem to adskilte relationer, og påstår, at Kierkegaard kun taler „om ét forhold, nemlig forholdet mellem den åndsbestemte [altså den troende] ek-

sistens og den deraf negativt derivede eksistens, den syndige eksistens“. Forholdet mellem de to former for eksistens er efter Kingo på éngang absolut lighed og absolut forskellighed. Desuden er det „kun for synderen [...] absurd og et paradoks, at Gud blev menneske“. For troen er Guds tilblivelse „ganske udialektisk og derfor intet paradoks“ (s. 224). Det er „lutter herlighed“ (s. 226). Det vil være ganske svært at forene dette synspunkt med mange steder i Kierkegaards forfatterskab. Man kan nøjes med *Efterskriften*: Kristendommen „gør det at eksistere paradox, hvorfor den bliver Paradoxet saa længe der existeres, og først Evigheden har forklaringen, uden at det derfor bliver fortjenstligt, saa længe man er i Tiden, at ville fuske paa Forklaringen, [nemlig] at ville indbilde sig at man var i Evigheden“ (*Søren Kierkegaards Skrifter*, bd. 7, Kbh. 2002, s. 512). At Kingo ender med at opløse begrebet analogi bekræftes deraf, at den kristne tro i hans fortolkning ikke i sidste ende har brug for nogen form for analogi.

3.

Kierkegaard bruger begrebet analogi et centralt sted i *Efterskriften*, når han vil forsøge at forstå den kristne tro. Først skriver Climacus, at den sokratiske tro er et „Analogon“ til den kristne tro. I den sokratiske tro forholder mennesket sig til Gud, evigheden, der er objektivt uvis. Gud er noget objektivt uvist, fordi Gud hverken kan bevises eller afvises. Den sokratiske tro er et paradoks. Et menneske, som befinder sig i tiden, forholder sig til en tidløs sandhed uden at kunne undslippe den tidslighed, der bestemmer mennesket. Denne tidløse sandhed

er uopnåelig, derfor påstår Climacus, at sandheden snarere består i den paradoksale og lidenskabelige relation mellem det eksisterende menneske og den uviste evighed. Dette er tilværelsens højeste lidenskab.

I kristendommen forholder mennesket sig dog ikke til noget, der objektivt er uvist (Gud som evighed), men til noget, der objektivt er uforståeligt, absurd: den tidløse evighed, der bliver til i tiden; den tidløse evighed, der bliver til et bestemt menneske, Jesus.

Den sokratiske tro (den lidenskabelige relation til en tidløs evighed) har „en vis analog lighed“ (s.st. s. 189n) med den kristne tro (den lidenskabelige relation til en uforståelig Gud, nemlig til den tidløse evighed, der bliver til i tiden). For at forstå en relation, som Climacus påstår at være uforståelig, bruger han en forståelig relation, nemlig menneskets behov for at stræbe efter noget, der ikke er tidsbundet men evigt.

Imidlertid ser Climacus ud til at ændre tese i slutningen af bogen. Der læser man: „al anden Tro [altså inklusiv den sokratiske tro] er kun en Analogie, der ingen er, en Analogi, der kan tjene til at blive opmærksom, men ikke mere, hvis Forstaaelse derfor er en Tilbagekaldelse“ (s.st. s. 517). Og få sider senere: „[Nogen] vil ved en Misforstaaelse istedetfor at bruge Analogien til fra den at bestemme Paradoxet [...], omvendt tilbagekalde Paradoxet ved Hjælp af Analogien, der dog kun er Bedragets Analogie, hvis Anvendelse er Analogiens Tilbagekaldelse, ikke Paradoxets“ (s.st. s. 527).

Skal man slutte, at Climacus modsiger sig selv i løbet af *Efterskriften*? Nej, for analogien (som vi har set hos Kant) af-

slører ikke bare ligheden, men også forskellen. Analogien afslører, at de to sammenlignede relationer er uensartede. Det er grænsen for analogien, som Climacus understreger i slutningen af *Efterskriften*.

De to angivne citater skal efter min mening fortolkes på følgende måde. Man kan bruge den sokratiske tro som analogi til den kristne. Men hvis man forstår denne analogi, tilbagekalder man den, fordi man også forstår dens grænser. Den analogiske tænkning kan og skal bruges i forhold til den kristne tro, men den skal bruges og annulleres på éngang. Hvis man ikke annullerer analogien i det øjeblik, man bruger den, annullerer man det absolutte paradoks.

Den analogiske tænkning er netop den, der lader os forstå, at vi ikke kan forstå. Hermed er den analogiske tænkning netop den, der kan benævne den kristne tros absolutte forskel fra den sokratiske uden at annullere forskellen.

Et andet oplagt eksempel på analogisk tænkning kan findes i *Sygdommen til Døden*, hvor pseudonymet Anti-Climacus for at anskueliggøre paradokset skitserer en fortælling, der har forunderlige lighedstræk med Kafkas fortælling *Et kejserligt budskab*. Alle tiders mægtigste kejsere får den idé at sende et budskab til

en fjern, ynkelig daglejer, der ville være lykkelig bare ved at kunne fortælle sine børn og børnebørn, at han en gang i sit liv havde set kejseren. I budskabet står der, at kejseren har valgt ham som svigersøn. Daglejeren finder budskabet absurd og er bange for at blive til grin i landsbyen, hvis han fortæller det til naboerne. At skulle blive svigersøn til jordens mægtigste mand er ude over al forstand. I øvrigt kan han ikke sikre sig, at budskabet taler sandt. Har han mon „ydmygt Mod nok til at turde troe det“? Måske tør han ikke, og vil „ærligt og ligefrem tilstaae: Sligt er mig for høit, jeg kan ikke faae det i mit Hoved, det er, at jeg skal sige det lige ud, mig en Daarskab“ (*Søren Kierkegaards Skrifter*, bd. 11, Kbh. 2006, s. 197f).

Gud er ikke alle tiders mægtigste kejsere, og troens ubegribelige budskab er ikke, at man er blevet kejserens svigerbarn. I denne forstand er analogien et bedrag, som Climacus skriver. Men uden dette bedrag vil vi ikke få mulighed for at reflektere over troens natur. Den analogiske tænkning er et uundgåeligt bedrag, der sørger for, at vi igen og igen bliver mindet om det, vi ikke kan forstå. Uden at opløse det i en kendt og selvtilfreds selvfølgelighed.

Niels Holger Petersen

Af lektor, ph.d. Sven Rune Havsteen

I efterårssemestret fratræder lektor Niels Holger Petersen, som siden 2000 har været lektor ved *Afdeling for kirkehistorie*, sin stilling for at gå på pension.

Nils Holgers indsats som forsker og underviser har i høj grad bidraget til at facettere det kirkehistoriske arbejde. Det er sket gennem omfattende studier, der har kunnet godtgøre, at kulturhistorie kan indgå som en legitim del af kirkehistorie som teologisk disciplin. Nu kan begrebet kulturhistorie naturligvis bestemmes ganske forskelligt. I Nils Holgers tilfælde har det i første række været de kunstneriske repræsentationer af kristendom, han har forholdt sig til. Og det selvfølgelig omdrejningspunkt har her været – og er – forholdet mellem kristendom og musik.

Nils Holgers baggrund for at arbejde med dette felt er bemærkelsesværdig. Der er forudsætningerne på *praksisplanen*: den kunstnerisk-udøvende tilgang til musikken.

Allerede tidligt fik Niels Holger klaverundervisning af moderen, den un-

garsk fødte pianist og Bartókelev Elisabeth Klein (1911-2004), som i Danmark blev kendt som pioner inden for avantgardemusikken eller „den ny musik“. Der er næppe nogen tvivl om, at Nils Holgers musikalske udsyn her har fået helt afgørende impulser, der har skærpet bevidstheden om den klassiske musikkultur og problematiseringerne og transformationerne af den i moderniteten.

Men det har dog været som komponist, at Nils Holger for alvor har engageret sig kunstnerisk. Grundlaget blev lagt hos komponisten Ib Nørholm 1964-69 sideløbende med matematikstudiet på Københavns Universitet, der blev afsluttet i 1969. Det er blevet til en ganske omfattende produktion inden for diverse genrer: musik for klaver, for orgel, kammermusik, og forskellige former for vokalmusik. Man fornemmer tydeligt, at der er tale en særdeles reflekteret og kritisk omgang med den moderne kunstmusiks dilemmaer i forhold til de brud med traditionen (fx dissonansens emanciperings, problematiseringen af værkbegrebet), som har præget epoken.

En vigtig forudsætning for Nils Holgers forskning er imidlertid også den praktisk-teologiske. På trods af eller

måske netop som en konsekvens af den matematiske baggrund – og formodentlig også tilskyndet af indsigten i den europæiske musiktraditions forbundethed med kristendommen – gennemførte Nils Holger teologiske studier og fungerede som præst i Lindevangskirken på Frederiksberg (fra 1974-1989 (derefter orlov indtil 1995).

Det er nærliggende at se dele af Nils Holgers musikalske værk som kunstneriske replikker, der er tænkt som noget, der skal udfordre den folkekirkelige liturgiske-musikalske virkelighed ved at skærpe bevidstheden om betydningen af og mulighederne for kunstnerisk repræsentation af den lutherske kristendom i spændingen mellem tradition og modernitet. Den eksplicitte teologiske og liturgiske interesse, som ikke uden videre har været nogen selvfølgelighed i det moderne musikalske landskab, kommer til udtryk i værker som fx kantaterne „Her vil ties, her vil bies“ (tekst af Brorson for mezzosopran, fløjte, guitar, cembalo og orgel (1973) og „Blomstre som en rosen-gård“ (med tekst af Grundtvig) for strygekvintet med sangstemme (1976). Men det er især i de større former, at Nils Holgers teologiske og musikalske anliggende manifesterer sig. Her tænkes på de musikdramatiske værker (liturgiske operaer) „Vigilie for Thomas Becket“ (1989) og „Dronning Ingeborgs Lovsang“ (1991), hvor arven fra middelalderens musikkultur, bl.a. på det melodiske plan, indgår i konstellationer med elementer fra andre stilperioder, der vidner om et rationelt, reflekteret forhold til den kunstmusikalske tradition i Europa, som både gøres nærværende og fremmedgøres for lytteren.

Nils Holgers forskningsmæssige indsats har gennem årene reflekteret den musikalske horisont, som den kompositoriske virksomhed har udfoldet sig inden for. Det kan aflæses allerede i den tidlige publikation, „Kristendom i musikken“ fra 1987. Den viser spændvidden i Nils Holgers interessefelt, som omfatter et kulturelt rum, der rækker fra middelalderen til vor tid. Arbejdsformen er også karakteristisk: den udmærker sig ved den skarpe næranalyse af et konkret, stærkt afgrænset kildemateriale, som så bruges som afsæt for en fortolkning, der afdækker specifikke træk ved en epokes religiøse og kulturelle ytringer. Og det bliver så i sammenstillingen af værkanalyserne, at et dybdeperspektiv anlægges, der peger på sammenhænge, transformationer, konflikter i europæisk kristendoms- og kulturhistorie. Vigtige fortolkningsansatser og -interesser blev her gjort gældende, som i de følgende år er blevet forvaltet med en stigende grad af bevidsthed om kompleksiteten i studiet af dette omfattende felt.

I ph.d.-afhandlingen fra 1994, „Det middelalderlige latinske musikdramas liturgiske oprindelse og genre“ bragte Nils Holger middelalderens liturgiske musik-kultur ind i det akademiske arbejde med et fokus, det ikke havde haft tidligere i en dansk kontekst. Afhandlingen var samtidig også et vigtigt bidrag til det kirkehistoriske arbejdsfelt, som i 1990'erne fik sin særlige institutionelle ramme med etableringen af *Center for Kunst og Kristendom* ved det, der dengang hed Institut for kirkehistorie. Her var Nils Holger, sammen med kollegaen Jørgen I. Jensen, centrale aktører, og de var med til at skabe et frugtbart undervisnings- og

forskningsmiljø, som viste sig at have et betydeligt fremtidspotentiale. Nils Holger udnyttede de gunstige muligheder, der i 1990'erne åbnede sig for at arbejde tværfagligt med kirkehistorien. Et fagtidsskrift blev grundlagt: *Transfiguration: Nordisk Tidsskrift for Kunst og Kristendom* (første årgang 1999). Og med stor energi organiserede han konferencer, workshops, netværk, som involverede en stor kreds af interesserede fra teologi og humaniora.

Det fik betydning for miljøet, at Nils Holger med disse tiltag også orienterede sig internationalt og i løbet af ganske få år fik etableret samarbejdsrelationer med et anseeligt antal europæiske og amerikanske forskere. Hermed blev nye lag af studiet af „kunst og kristendom“ afdækket, både teoretisk, metodisk og tematisk. Tiltagene var inspirerende, igangsættende og horisontudvidende. En karakteristisk side af Nils Holgers akademiske virke kom til udfoldelse her: hans sociale talent og generøsitet, og – i forlængelse heraf – hans evne til at skabe fora, hvor en kritisk og stimulerende samtale befordres. Enhver, der har oplevet Nils Holgers kommentarer og indlæg på konferencer eller i andre sammenhænge, vil vide, at her er et brændpunkt i hans akademiske praksis.

Som leder af *Danmarks Grundforskningsfonds Center for Studiet af Kulturarven fra Middelalderens Ritualer* ved *Det Teologiske Fakultet* (2002–2010) bragte Nils Holger „kunst og kristendomsstudierne“ ind i en ny fase. Et antal yngre forskere blev tilknyttet centret, som hermed fik en udsædvanligt privilegeret mulighed for i et længere tidsrum at udforske kulturelle aspekter af arven fra middelalderen. Projektet har givet et be-

tydeligt afkast: konferencer, nye netværk, og, efterfølgende, nye projekter ved Fakultetet, som hviler på „Ritualcentrets“ erfaringer: senest det fireårige ERC-støttede „Solitudesprojekt“ (påbegyndt 2013), som professor Mette Birkedal Bruun er leder af. Dertil: et betydeligt antal publikationer, af hvilke nogle er blevet trykt i bogserien „Ritus et Artes: Traditions and Transformations“ på forlaget Brepols, der har centermedlemmer i redaktionen, fx Eyolf Østrem/Nils Holger Petersen, *Medieval Ritual and Early Modern Music: The Devotional Practice of Lauda Singing in Late-Renaissance Italy* (2008) og Andreas Bücker/Eyolf Østrem/Nils Holger Petersen, *Resonances: Historical Essays on Continuity and Change* (2011). Nævnes kan også det endnu ikke afsluttede *Encyclopedia of the Bible and its Reception* (EBR) på forlaget De Gruyter, hvor Nils Holger er redaktør med ansvar for de bidrag, der dækker receptionen af bibelen i musikken, og i øvrigt her selv også er yderst produktiv forfatter.

Nils Holgers kirkehistoriske forskning kan helt overordnet beskrives som et stimulerende forsøg på at bedrive teoretisk og metodisk reflekteret teologisk kulturhistorie. Det teoretiske udgangspunkt må man kalde kulturkonstruktivistisk: den virkelighed, vi lever i, forstår vi kun gennem de repræsentationer, vi etablerer af den. Verden er en konstruktion, som skabes af de symbolske eller hermeneutiske processer, en kultur frembringer. I Nils Holgers perspektiv er det den historiske opgave at pege på kompleksiteten, flertydighederne, konflikterne i de historiske aflejninger af disse processer. Dernæst: ud af dette uoverskuelige materiale at opstille historiskografiske model-

ler, der kan etablere – konstruere – sammenhænge i stoffet, der lader „fortiden interagere med nutiden.“ Nils Holger har i dette arbejde gjort en teoretisk og metodisk pluralisme gældende og til stadighed pointeret, at fortolkningsarbejdet netop selv også er en konstruktion af mening i det historiske materiale. De historiografiske narrativer, som forskningen opstiller, kan derfor kun være foreløbige, og de må udfoldes i bevidstheden om, at andre tilgange kan være lige gyldige, også selvom de måtte være uforenelige med hinanden. Men for at være overbevisende må de leve op til kravet om konsistens og transparens i argumentationen.

På disse præmisser har Nils Holgers kirkehistoriske projekt været et perspektivrigt historiografisk konstruktions- og dekonstruktionsarbejde. Det har forbundet kulturelle ytringer fra den tidlige moderne og moderne epoke med middelal-

derens rituelle former, fx det liturgiske drama og operaen – med Mozart som et af de fremtrædende fokuspunkter. Eller det har forholdt sig til Bibelens receptionshistorie, fx transformationerne af historien om Abrahams ofring af Isak, som kan aflæses i fx Mozarts „Idomeneo“ og Benjamin Britzens „War Requiem“, eller den „sekulære“ brug af Jesaja 53 („Herrens lidende tjener“) som interpretament i Adornos „Den ny musiks filosofi“. Med talrige nedslag som disse i europæisk kulturhistorie har Nils Holger bidraget til at etablere strukturer af mening i et bredt spektrum af kunstneriske ytringer og religiøse praksisser inden for et tidsrum af 1000 år på måder, der problematiserer traditionelle historiografiske fortolkningsspor, konfessionelle afgrænsninger og opfattelser af moderne kulturpraksisser.

Obama, Grundtvig og den amerikanske borgerrettighedsbevægelse

Af lektor, cand.theol., ph.d. Anders Holm

Redaktøren bad mig engang i foråret om at sende en beretning „om Grundtvig i USA, eller hvad der optager dig derovre i Trump-land“. Det gør jeg gerne, og lad mig bare

vælge Grundtvig, for skønt mit ophold ved Samford University i Alabama først og fremmest har drejet sig om religion og politik i USA, er der faktisk en historie, jeg har interesseret mig for i forbindelse med arbejdet med en ny engelsk Grundtvig-introduktion. En historie, der oven i købet pludselig fik offentlighedens interesse, nok desværre ikke på grund af, at jeg havde nævnt den ved flere foredrag under mit ophold, men fordi præsident Obama refererede til den ved mødet med de nordiske ledere midt i maj, hvor han i skåltalen til manges forbløffelse nævnte – ikke Kierkegaard – men selveste Grundtvig som en skikkelse fra Norden med en vis indflydelse i USA. Historien handler om Highlander Folk School i Tennessee, der fik afgørende betydning for borgerrettighedsbevægelsen, men

som herhjemme ud over at være kendt i snævre højskole-kredse mig bekendt aldrig har fået den store opmærksomhed. Hermed en kort, men dog lidt længere genfortælling, end Obama kunne få plads til i sin tale: www.washingtonpost.com/news/reliable-source/wp/2016/05/13/full-transcript-of-president-obamas-toast-at-the-nordic-state-dinner/

Myles Horton (1905-1990)

I USA bruger en hel del skoler betegnelsen „Folk School“, men som i Danmark er det meget forskelligt, hvad det indebærer. Der har desuden altid været en del forvirring omkring oversættelserne, fordi „folk“ og „high school“ på amerikansk-engelsk ikke betyder „folk“ og „højskole“. I forbindelse med Obamas tale fik TV2 f.eks. oversat det til folkeskolen. Ved en optælling i 2003 foretaget af K.E. Bugge m.fl. registreredes 20 højskoler i USA med mere eller mindre direkte tilknytning til Grundtvig og Danmark. Der eksisterer dog flere andre institutioner med en lignende baggrund, f.eks. Grand View University i Iowa, der oprindeligt opstod som et grundtvigsk farvet pastorseminarium efter en strid om bibelsyn

og et brud mellem grundtvigianerne og Indre Mission blandt de danske immigranter i USA i 1880'erne. Blandt stifterne var Frederik Lange Grundtvig, Grundtvigs søn fra andet ægteskab. Senere blev stedet en slags højskole for landmænd med danske rødder, inden det blev til det college, det er i dag, hvor man holder fast i arven ved hjælp af nogle af Grundtvigs undervisningsidealer, gymnastik og et noget omfattende indtag af æbleskiver. Sådan er der mange små grundtvigske historier i USA og andre steder i verden, og en af de mere bemærkelsesværdige er altså utvivlsomt den om Highlander Folk School.

Den helt afgørende skikkelse i skolens udvikling er stifteren og den mangeårige leder, pædagogen og borgerrettighedsforkæmperen Myles Horton. Horton blev født i Tennessee i 1905 i en fattig familie. De jævne kår gav ham en livslang sympati med arbejderklassen og et yderst kritisk forhold til de kolossale indkomstforskelle i det amerikanske samfund. Allerede i universitetstiden som undergraduate på Cumberland College i Tennessee i anden halvdel af 1920'erne brød han flere gange raceadskillelseslovene ved at organisere arrangementer for både sorte og hvide gennem studenterforbundet YMCA. Herigennem fik han, fortalte han siden, ideen om at samle folk med forskellig baggrund for at diskutere erfaringer lige fra praktiske problemer i landbruget til større politiske spørgsmål, men vidste dengang stadig ikke, hvor og hvordan det kunne få en mere organiseret form.

Det er så her, historien måske kan blive for meget, hvis man let får nok af større doser dansk nationalromantik. Det afgø-

rende næste skridt kom nemlig en aften, Horton sammen med sin kæreste tog til folkedans i den dansk-lutherske kirke i Chicago, hvor han var flyttet til for at studere sociologi og økonomi i 1930, efter i et år at have læst teologi i New York. Her mødte han de to danske præster, Enok Mortensen (1902-1984) og Aage Møller (1885-1973), der begge havde tilknytning til de danske menigheder og de danske højskoler i USA. De overbeviste ham om, at højskolerne i Danmark var svaret på hans søgen, og snart også om, at en rejse til Danmark var nødvendig.

Efter at have sparet op rejste Horton i efteråret 1931 til København, hvor han den første tid lærte dansk på Borups Højskole. Snart begyndte han også at besøge andre skoler, men oplevede til sin store ærgrelse, at højskolerne var mere specialiserede, end han havde forestillet sig, og at undervisningen var langt fra Grundtvigs idealer om interaktion mellem elever og lærere. Observationen – som han gjorde i sine private papirer, og som svarer til de diskussioner, der altid har været ført på højskolerne om forholdet mellem idealer og det tidssvarende mulige – stemmer med den orientering mod praktiske kundskaber, der blev højskolernes overlevelse i mellemkrigstiden. Desuden viser noterne fra hans ophold, at Horton allerede, da han kom til Danmark, havde et vist kendskab til Grundtvig, som han nu og i de kommende år på Highlander begyndte at arbejde mere intensivt med. Grundtvig blev det store forbillede for ham. Det gjaldt ikke bare Grundtvigs oprindelige ideer om højskolen som et sted, der skulle danne mennesker til ansvarlige samfundsborgere, men også Grundtvig som person: „I saw him as a rebel with

prophetic insights; a champion and inspirer of the poor and voiceless," hedder det karakteristisk i selvbiografien.

De mange besøg på landets skoler (manden cyklede rundt i landet midt om vinteren!), arbejdet med Grundtvig og det voksende kendskab til Danmark og andels- og vækkelsesbevægelserne vendte også gradvist Hortons opfattelse af højskolerne og deres betydning under opholdet. Især fik han mere sans for, at skolernes indsats kunne variere fra arbejderskoler til landbrugsskoler. Specielt arbejderhøjskolen i Esbjerg gjorde et stort indtryk på ham.

Highlander og borgerrettighedsbevægelsen

Da Horton igen i foråret 1932 vendte hjem til USA, var han ikke længere i tvivl. Han ville oprette en højskole hjemme i Tennessee, der kunne hjælpe de fattige hvide og sorte især i Sydstaterne. Det lykkedes ham faktisk også ret hurtigt både at finde fonde til dens stiftelse og få tilsagn fra nogle kvalificerede folk om at ville være med. Desuden blev han gjort opmærksom på en mand ved navn Don West, der var teolog, forfatter og digter og underviste på en skole i North Carolina. West havde ligeledes været i Danmark og tænkte vistnok også på at påbegynde en højskole. Rygterne var sande. Da Horton opsøgte West, tog det ikke lang tid at få ham til at opgive sin stilling, for at de sammen kunne etablere en højskole. Kort tid efter fik de tilladelse hertil og lejede et større hus bygget netop til undervisning på Monteagle Mountain nær byen Chattanooga i et fattigt område af Tennessee, hvor landbrug, savværker og kulindustri var den dominerende beskæftigelse.

Skolen navngav de *Highlander* efter betegnelsen for de lokale bjergboere, „the Highlanders“.

Det er kun muligt her at give nogle få glimt af skolens lange, brogede og spændende historie. Det erklærede mål var fra begyndelsen at uddanne „rural and industrial leaders for a new social order“ og fremhjelpe „the indigenous cultural values of the mountains“. De første år – hvor man kæmpede med økonomien på grund af få elever, og hvor West forlod skolen på grund af uoverensstemmelser med Horton – gik med at udvikle kontakten til lokalsamfundet og opbygge forbindelsen til arbejderbevægelsen i Sydstaterne. Skolens seks-syv medarbejdere afholdt kurser for landmænd og hjalp de strejkende kulminearbejdere og arbejdere i træ- og tekstilindustrien såvel som ledere af de lokale fagforeninger med ideer til at arbejde for deres rettigheder og at kæmpe mod indkomstforskelle og racediskriminationen. Arbejdet med opbygningen gik langsomt og var besværligt. Men efterhånden lykkedes det at få deltagere nok til kurserne, der varede fra få dage op til flere måneder. Med inspiration fra Grundtvig lagdes vægt på alles deltagelse i den eksamensfrie undervisning. Foruden de specialiserede kurser undervistes der i historie, psykologi, musik, drama, kunst, økonomi og retorik. Formålet var at gøre deltagerne i stand til at arbejde med de problemer, samfundet krævede løsninger på.

Efter 2. Verdenskrig ophørte forbindelsen til arbejderbevægelsen langsomt. Man ville ikke længere støtte de ugenomsigtige og halvkriminelle metoder, der eksisterede hos flere af de organiserede fagforbund. I stedet blev det beslut-

tet at gøre race-problematikken til hovedanliggendet. Særligt betydningsfuld var orienteringen mod uddannelsen af fattige sorte. En række kurser rundt om i Sydstatene, som var delvist organiseret af Highlander, menes at have hjulpet tusinder af sorte med at registrere sig som stemmeberettigede i en periode, hvor dette ellers systematisk forhindredes af adskillelsesfortalerne (segregationisterne).

Highlander var ligeledes medarrangør af mange af de såkaldte sit-in-protester i 1960'erne, hvor sorte for at demonstrere mod den eksisterende diskrimination satte sig på hvide bevertninger og ventede på servering, de ikke kunne få – ofte helt indtil myndighederne dukkede op. Et af forbillederne for denne passive modstand var utvivlsomt Rosa Parks, den sorte kvinde, der blev berømt, fordi hun blev arresteret for at nægte at flytte sig for en hvid passager i en bus i Alabama i 1955. På det tidspunkt havde Parks allerede gået på Highlander, der i 1950'erne og 1960'erne simpelthen blev et af de steder, hvor borgerrettighedsbevægelsens ledende skikkelser mødtes og nogenlunde sikkert kunne samles og holde deres møder.

Som skolen voksede i disse årtier, voksede imidlertid også ønsket om at lukke skolen blandt dens modstandere, som var en uskøn blanding af McCarthyister og sydstatssegregationister. Det kan man blandt andet se af det store materiale om Highlander i FBI's arkiver. På et berømt billede fra 1957 ses Martin Luther King, Horton Myles, Rosa Parks og flere andre kendte fra bevægelsen siddende til foredrag på Highlander. Billedet tryktes første gang i *Georgia Commission on Education* under overskriften „Mar-

tin Luther King at Communist Training School,“ men optrådte snart på utallige billboards rundt omkring til skræk og advarsel. Det blev efterhånden for meget for myndighederne, og efter adskillige undersøgelser, beskyldninger og retssager besluttede embedsmændene i Tennessee at ophæve Highlanders undervisningstilladelse og lukke skolen i 1962. Forløbet var dog tvivlsomt og uholdbart, og snart lykkedes det at fremskaffe en ny tilladelse. Allerede året efter genopstod skolen som Highlander Research og Education Center – først i Knoxville og siden i 1971 med dens nuværende placering i New Market Tennessee, lige på kanten af de sydlige Appalache-bjerge, bedre kendt som Smoky Mountains.

Kommer man på disse kanter, er centeret bestemt et besøg værd. På skolen er man nok mere optaget af nutiden end fortiden, men der er faktisk interesse for Grundtvigs oprindelige ideer. Mest interessant er den runde hovedsal, hvor Pete Seegers udgave af den berømte protest-sang „We Shall Overcome“ er udstillet, fordi den fandt sin kendte form, mens han var på Highlander. Rummet udgøres ellers udelukkende af gyngestole, der er placeret i stadig større cirkler fra midten og udefter med henblik på fællesdrøftelser. Herinde forenes Grundtvig og Sydstatene på forunderlig vis, og her kan man faktisk komme til at tænke, at Grundtvig i Trump-land måske slet ikke er så dårlig en idé, ja at hans tanker om højskolen som et sted, hvor mennesker gøres til bevidste og reflekterede samfundsvæsener, sjældent har været mere relevante.

Masterstudium i en præstehverdag?

Af cand.theol., sognepræst i Hjerting, Arne Mårup

I januar for to år siden gik jeg gennem porten i Købmagergade på vej til min første time i en masteruddannelse i homiletik som fleksibelt forløb. Det var faktisk ret præ-

cist firetyve år efter, at jeg havde afleveret min sidste opgave på kandidatuddannelsen i Århus. Jeg havde dengang ingen tanker om at vende tilbage til universitetet, ikke fordi jeg på nogen måde havde haft det dårligt med studiet, men ganske enkelt fordi min tanke dengang var, at nu ville jeg prøve på at blive en god sognepræst, så al min videre uddannelse ville være målrettet praksis og derfor skulle foregå andre steder.

Hvorfor tilbage til universitetet efter de mange år? Selv om jeg som andre præster selvfølgelig har arbejdet med prædikener gennem hele arbejdslivet, er jeg gennem de senere år blevet inddraget i forskellige projekter om prædikenvejledning, har deltaget i bogprojekter, skrevet artikler og holdt oplæg for kolleger. Min indfaldsvinkel har flere gange været det, jeg kaldte „benspænd i prædikenforberedel-

sen“, dvs. jeg har prøvet at arbejde med, hvordan jeg som rutineramt prædikant fortsat kunne lade mig selv udfordre, hvordan bryde vanen og finde skaberglæden i forberedelsen? En indfaldsvinkel, der syntes at interessere en del kolleger. Men som jeg skulle holde oplæg for andre, begyndte det at stå mig klart, at jeg nok havde en intuitiv fornemmelse af, *hvad* der „virkede“, men at det også stod mig klart, at jeg faktisk ikke anede *hvorfor*, og at det satte en stor begrænsning for mit projekt. Jeg havde brug for mere teoretisk viden for at komme videre. Som underviser og vejleder, Marlene Lorensen, siden kommenterede: „Man kan spille efter gehør et stykke tid, men på et tidspunkt kan det være en fordel at lære at læse noder“, hvilket var en ganske træffende beskrivelse af den situation, jeg stod i.

Så stødte jeg på muligheden for en „fleksibel master“ på KU. Den kunne jeg tage over to år ved at deltage i et kompaktkursus per semester (3 i alt), forberede mig og skrive efterfølgende opgaver, afsluttende med et lidt større projekt. Det forekom mig ikke uoverskueligt, især fordi kolleger, provst og biskop bakkede op mht. frihed til studieperioderne. Der

er en meget forskellig indstilling fra stift til stift i den sag, men jeg fik en generøs behandling her i Ribe. Masteren er en billig en af slagsen, men alligevel en del penge, hvis man skal betale det hele selv. Man kan søge kompetencefonden, og en nabokollega fik sin studieafgift betalt af stiftet. Hertil kommer udgifter til transport, bøger m.m., og for os, der kommer et stykke væk fra, kan der også være tale om at betale for sit ophold i København. Som et plaster kan man som præst efterfølgende søge kvalifikationstillæg i forbindelse med lønforhandlinger.

Undervisningens karakter

Undervisningen var ualmindeligt vel tilrettelagt. Måske er det endda det bedste samlede undervisningsforløb, jeg har været igennem i hele mit liv. For jeg havde været spændt på, hvordan det ville være at vende tilbage til universitetet. Ville jeg være faldet ud af træning i forhold til et længerevarende forløb på et akademisk niveau? Meget var sket på universitetet siden 80'erne, men et fremskridt var dels den oprustning på den pædagogiske front, der havde fundet sted, dels – i forhold til prædikenarbejde – havde man ikke det distancerede forhold til praksis, man havde i min studietid. Der var stor relevans og „røde tråde“ igennem forløbet. Derudover glædede det mig, at hvor jeg nu gennem knap 25 år havde været generalist og arbejdet med alle slags præstelige opgaver ved siden af hinanden, kunne jeg nu nyde nørdens glæder ved at specialisere og fokusere på et enkelt felt. Indimellem skulle jeg stå meget på tærerne, men det er nu heller ikke dårligt undertiden at være tvunget til det og desuden blev meget afdramatiseret i

undervisningen, også fordi dygtige med-studerende kunne hjælpe med at klargøre det, der ikke stod mig helt klart i første omgang.

Enhver sætter også sit eget ambitionsniveau – man bliver jo ikke „hørt i lektien“, de mindre opgaver er bestået/ ikke bestået. Til den afsluttende eksamen i forbindelse med det skriftlige afgangsprøvet får man ganske vist karakter, men tallet her er dog kun ét parameter blandt flere; man kan jo have fået meget mere „med hjem“ end tallet viser, og da man selv kan sætte dagsordenen for sine opgaver, kan man sætte sit fokus efter evner, behov og lyst. Det blev da også yderst forskelligt, hvad vi kom til at skrive opgaver om. Klassiske teologiske og nyere homiletiske kilder såsom Luther, Grundtvig, P.G. Lindhardt, Campbell, Deeg og McClure blev brugt til at undersøge og fortolke emner såsom „Prædikens praksis i spændingen mellem teologi og erfaring“ (af P.N. Christensen), „Tonaturlæren som homiletisk teologi – til brug for prædikenanalyse“ (af M. Harms) „Forkyndelsen som håbets livstegn. En undersøgelse af Grundtvigs syn på prædiken og dens funktion i gudstjenesten“ (af M.F. Thaysen).

Tanken med en fleksibel master er, at man individuelt sammensætter en uddannelsesplan af forskellige moduler. Men netop derfor vil de fleste have glæde af at lave en klar strukturering af forløbet lige fra begyndelsen. Med et præstearbejde kan det ellers let komme til at smuldre – der er altid noget, der kommer i vejen og som gør, at man udskyder et modul et semester og derefter et til – til sidst måske i det uendelige. Selv havde jeg stor glæde af, at der var en del „gengangere“

på de hold, jeg fulgte. Det betød, at man kunne referere til tidligere undervisning og på den måde efterhånden opbygge et større fælles vidensrum. Da vi kom til udfærdigelsen af den sidste opgave, var det en stor støtte med vores indbyrdes kendskab til hinanden. Selv oplevede jeg, at da jeg var ved at køre fast i min store opgave om „Benspænd i prædikenforberedelsen“, blev jeg bakket op af de andre på holdet og opmuntret til at holde fast ved mit projekt. Jeg havde også, da jeg påbegyndte studiet, opfordret en kollega til, at vi skulle følges ad på masterkurset, det lykkedes og vi fulgtes ad gennem hele forløbet. Når man – som jeg – bor et godt stykke fra undervisningsstedet, er det godt at have nogen at følges med undervejs. Som når man motionerer, hvor det at have en fast løbemaker holder en fast på sit fortsæt. Kollegaen og jeg mødtes også nogle gange undervejs og gennemgik nogle af de tekster, vi skulle have læst op på inden studieugerne i København eller Løgumkloster.

Udblik til udlandet

Undervisningen var bygget op med forskellige moduler med såvel danske som udenlandske undervisere. Det var fint at komme up-to-date med den danske forskning, men også spændende at blive introduceret til en række aktuelle udenlandske navne. Det gav mig i alt fald mod til at kontakte en af disse, John McClure, og spørge, om jeg kunne følge undervisning hos ham på Vanderbilt Universitetet i Nashville, Tennessee. Ganske vist blev det kun til et yderst kort ophold på blot et par uger under min studieorlov, men alligevel en stor oplevelse at få en fornemmelse af, hvordan den homile-

tiske undervisning tager sig ud i en anden kultur. At være med til timer, der er målrettet „Black Preaching“, som tager udgangspunkt i de sortes prædikenkultur, gjorde et stærkt indtryk. Masterstudiet gav mig også lyst, mod og kontakter til siden at deltage i den internationale prædikenkonference „Societas Homiletica“ i Sydafrika.

Mit eget projekt

Jeg skrev tre mindre opgaver undervejs. Den første var delt mellem en bograpport og refleksion over egen prædikenvirksomhed, den anden handlede om iscenesættelse af prædikener, den tredje om prædikenevaluering, inden jeg afsluttede med en større opgave (godt 30 sider). „Benspænd i prædikenforberedelsen. Bevidst brug af forstyrrende og dekonstruktive elementer i prædikenskrivning i den postmoderne æra“ lød titlen. I korte træk handler opgaven om, hvorledes en prædikant kan opstille „benspænd“ – eller lade andre opstille forstyrrende forhindringer, betingelser på hans eller hendes vej til bibelteksten eller på vejen fra bibeltekst til prædiken. En del præster har vanskeligheder i prædikenforberedelsen, dette kan have mange årsager, men presset af for mange ambitioner på én gang er typisk, ligesom det skaber vanskeligheder, hvis prædikanten for tidligt i forløbet låser sig fast på en bestemt afsluttende pointe. Angående det sidste, er det afgørende for prædikeninspiration, at prædikanten skaber en form for „aktiv passivitet“, her kan „benspænd“ være et nyttigt redskab. Forhindringerne kan handle om forskellige måder at „lege“ med teksten og bringe sig i forhold til den på nye måder, idet en prædikant med årene kan være tilbøjelig

til slet og ret at springe en ordentlig indledende tekstlæsning over. „Benspænd“ kan også ses som en metode til prædikenskrivning i den postmoderne æra, hvor humor og leg kan dekonstruere traditionelle bånd til tradition, skrift og andre autoriteter og åbne for nye indfaldsvinkler og samtalepartnere.

„Afkast“ og „omsættelighed“?

I forbindelse med spørgsmålet om frihed og studieorlov var min provst og biskop interesserede i, om et masterstudium ville give en eller anden form for afkast til provsti og stift. Selv om man kan diskutere „relevans“, og hvor meget foresattes interesser skal influere på studierne, var jeg faktisk selv interesseret i en sådan gensidighed – især fordi jeg ved en tidligere studieorlov havde fået arbejdet en del og lavet en afsluttende rapport, men det, jeg havde arbejdet med, kom aldrig i brug i større stil. Denne gang var jeg interesseret i at skabe et samspil mellem studium og min fortsatte praksis. Jeg meddelte derfor de foresatte, at jeg efter endt masterstudium ville oprette og lede nogle prædikenevalueringsgrupper

blandt præster i stiftet. Derfor målrettede jeg også en af mine opgaver på studiet til at sætte mig ind i principper og muligheder for sådan evaluering, så jeg følte mig godt klædt på, da jeg her i foråret satte denne proces i gang i stiftet. Men det var altså ikke andre, der havde sat denne betingelse, blot min egen måde at holde mig selv fast på, at en del af det tillærte skulle omsættes i praksis.

„Hvis man ikke tager den master, er man en idiot!“ – lød en kollegas bramfri anbefaling til nogle kolleger, efter at vi havde afsluttet forløbet, og jeg er noget nær enig. Hvis man efter mange år, hvor man som præst har været universalamatør i mange forskellige kirkelige forhold, føler trang og lyst til at fordybe sig og specialisere sig i et bestemt teologisk emne, er et masterforløb sagen. Kompetent undervisning med målrettede forløb, mulighed for gennem opgaver at fordybe sig i selvvalgte evner, samtaler med dygtige kolleger, der er engagerede i de samme felter som én selv – ja, her er chancen for at indhente noget af den teologiske fordybelse, der i dagligdagen så ofte bliver skubbet i baggrunden.

Samtalekatakomber: Graven som kommunikativt rum i tidlig jødedom og kristendom

Af professor mso, ph.d., Anne Katrine de Hemmer Gudme

I en aktuell udgivelse fra Moesgaard Museum og Århus Universitetsforlag om *De dødes liv*, kan man læse den fængslende formulering, at „de levende dør, men de døde lever

videre“. Denne forunderligt paradoksale påstand alluderer til det forhold, at dødes sociale liv i stigende grad er blevet et tema inden for sociologi, antropologi og tanatologi (læren om død), fordi det står klart, at de døde ikke ophører med at spille en rolle i sociale relationer, bare fordi de er døde. De døde bliver ved med at være socialt relevante og nærværende i de levendes hverdag, og vi, de levende, interagerer med de døde, vi taler med dem, husker på dem og regner dem med i vores verden. De levende skaber et nærvær ud af fraværet ved at besøge de dødes sted, typisk repræsenteret ved en grav, og ved at udvælge genstande med relation til de døde, som de kan mindes ved.

Til middag hos de døde

De dødes sociale liv er en realitet i Danmark i dag, og det var det i høj grad også i middelhavsområdet i oldtiden, hvor de fleste mennesker fulgte kulturelt indlærede former for omgang med de døde. Ud over selve begravelsen var der tradition for, at man jævnligt aflagde de døde et besøg. Det kunne være sammen med venner og familie for at indtage et måltid på begravelsespladsen, og det kunne være for at efterlade gaver og små beskeder hos de døde i selve gravkammeret. I den græsk-romerske kultur var de sociale sammenkomster med de døde sat i system. Her var der adskillige årlige festdage, hvor hele familien pakkede picnicurven, og drog afsted for at tilbringe dagen på begravelsespladsen eller ved katakomberne. I de første århundreder e.v.t. havde mange af de romerske grave deciderede udekøkkener med en grill til at lave mad på, en brønd til at hente frisk vand og bænke, så man kunne ligge standsmæssigt til bords.

På begravelsespladsen på Isola Sacra,

der ligger syd for Rom, kan man finde talrige eksempler på husformede gravmonumenter med madlavningsinstallationer og opholdsmøbler af forskellig art. En af gravene har på facaden et relief, der forestiller gravens ejer, den døde, der breder armene ud til velkomst, og inviterer sine gæster indenfor.

Katakomber

Har man først sagt tidlige kristne begravelser, må man også sige katakomber, for katakomberne i Rom er mere end noget andet blevet symbol på de første generationer af kristne. I ældre forskning mente man, at katakomberne var en kristen opfindelse, og at de første kristne skjulte sig i disse underjordiske begravelseshaller under forfølgelserne. Nyere studier har vist, at de kristne døde blev begravet side om side med jøder og hedninger i katakomberne under Rom, og at der ikke var noget krav om adskillelse mellem disse grupper i døden. Det er således ikke længere meningsfyldt at tale om specifikt kristne katakomber.

Katakomben blev populær som begravelsesplads i løbet af det 3. årh. e.v.t., fordi jordpriserne i Rom var skyhøje. Hvis man ville erhverve sig et gravsted, der lå tæt på byen, kostede det en mindre formue, og derfor var en underjordisk begravelsesplads en god og økonomisk løsning. Afstanden mellem graven og byen var netop vigtig, fordi man tog ud til graven flere gange om året for at feste med de døde.

Priscillas Katakomb

De allertidligste katakombbegravelser er ret beskedne, fordi det primært var en begravelsesform, der henvendte sig til de

knapt så velhavende. Men efterhånden som større dele af samfundet så fordelene ved en underjordisk begravelse, begyndte man at bygge store og rummelige katakomber, der var udsmykket med vægmalerier og relieffer.

Priscillas katakomb, som ligger på Via Salaria i Rom, er et godt eksempel på katakombernes udvikling. Den blev gradvist bygget og udvidet fra det 2. til det 5. årh. på et sted, hvor der i mange år havde været en overjordisk begravelsesplads.

I Priscillakatakomben er der adskillige kristne begravelser, og de giver fine eksempler på tidlig kristen billedkunst. I det såkaldte Capella Greca findes blandt andet scener fra det Gamle Testamente, såsom nær-ofringen af Isak og Daniels venner i den brændende ovn, og nytestamentlige scener som opvækkelsen af Lazarus og helbredelsen af den lamme. Der er endnu et berømt vægmaleri i Capella Greca, der trækker på en nytestamentlig tekst, og det er en banketscene (*fractio panis*), hvor syv personer sidder til bords. Bordet er dækket med et bæger og et fad med to fisk. For bordenderne står der desuden kurve med brød. Motivet forestiller formodentlig et *refrigerium*, et mindemåltid for den døde, der blev holdt på dagen for begravelsen og igen på den niende dag, men valget af brød og fisk henviser sandsynligvis også til bespisningsunderet i Matthæusevangeliet 14,13-21 og til nadveren.

Det blev almindeligt i den tidlige kristendom at give nadver til de døende i selve dødsøjeblikket. Denne særlige nadver kaldtes *viaticum*, et ord, der i en ikke-kristen sammenhæng betegnede små gaver og forsyninger til de døde. I nogle tilfælde lader det til, at *viaticum* i

form af nadveren blev givet til personer, der allerede var døde, formodentlig fordi døden indtraf hurtigere end forventet, og det anså kirken for et slemt misbrug. Forbud mod at give nadveren til døde blev diskuteret blandt andet på kirkemøderne i Hippo i 393 og i Kartago i 397.

I Capella Greca i Priscillakatakomben er der bænke langs med væggen, og det er muligt, at den afdødes familie sad der og spiste et *refrigerium* ligesom det, der er afbilledet på væggen. Det kan dog også være, at de spiste et andet sted. Præcis ligesom de overjordiske grave indeholder de store katakomber ofte opholdsmøbler, såsom bordplader og bænke, men det er uvist, om man rent faktisk spiste under jorden. De underjordiske møbler kunne også symbolisere et måltidsfællesskab, og så spiste man først rigtigt, når man var kommet op til overfladen igen, efter at have aflagt besøg ved selve graven.

Til minde om Aelia Secundula

Det nye Testamente har desværre kun ganske lidt at berette om tidlig kristen begravelsespraksis, men arkæologien hjælper, og arkæologisk materiale og inskriptioner peger på, at de kristne i vid udstrækning gjorde som deres 'hedenske' og jødiske naboer i det romerske imperium, og at de besøgte de døde med jævne mellemrum, og spiste sammen med dem. Fra det 3. årh. synes der desuden at være en stærk forbindelse mellem den almindelige dødekult og martyrkulten, der voksede sig stærkere og stærkere.

Det kan af og til være vanskeligt at identificere specifikt *kristne* arkæologiske levn i det 1. og 2. årh., de tre grupper, kristne, jøder og 'hedenske' romere, har efterladt sig så ens bygninger og grave, at

det oftest ikke kan lade sig gøre at skelne, men i løbet af det 3. årh. hjælper det lidt på det, simpelthen fordi der er mere materiale, flere inskriptioner og flere relieffer og vægmalerier. Fra slutningen af det 3. årh. har vi en i denne sammenhæng vældig interessant inskription på en kristen gravsten fra Satafis i Nordafrika:

Til minde om Aelia Secundula:

Vi har alle allerede spenderet meget, som det sig hør og bør, på begravelsen, men derudover har vi besluttet at bygge en spisesal af sten, hvor Moder Secundula hviler, hvori vi kan genkalde os de mange vinunderlige ting, hun gjorde, alt imens brødene, bægrene, puderne er stillet frem, så de kan mildne den skarpe smerte, der fortærer vore hjerter.... Statulenia Julia gjorde dette.

Aelia Secundula og hendes familie var nordafrikanske kristne, og de efterladte besøgte hendes grav fra tid til anden, og spiste der i en spisesal, som de havde ladet bygge til netop det formål. På den måde spillede Aelia Secundula en rolle i sin families liv, selvom hun var død, og hendes grav blev et sted, hvor de kunne mødes og mindes og spise og drikke og glædes ved hinandens selskab – og Aelia Secundulas.

Graven som kommunikativt rum

Det er på baggrund af sådanne praksisser, at det giver mening at tale om graven som et kommunikativt rum. Graven er ikke bare en beholder, den er heller ikke kun et monument til minde om den afdøde, den er et sted, man går hen for at opsøge og interagere med de døde, den er et sted, hvor sociale interaktioner mel-

lem de levende og døde bliver ved med at finde sted. I mit aktuelle forskningsprojekt undersøger jeg de tidlige kristnes brug af graven som kommunikativt rum med særlig interesse for tegn på rituel forandring eller kontinuitet i forhold til den omgivende græsk-romerske og jødiske kultur. Indtil videre peger det meste materiale på kontinuitet. De første kristne gjorde præcis ligesom alle andre, når det gjaldt de døde, og det blev de ved med i lang tid – måske helt op i det 4. og 5. årh..

Kirkefædrene brød sig ikke altid om dødekulten, og fra det 3. og 4. årh. finder vi adskillige tekster, der skælder ud, hvis sammenkomsterne på gravpladserne bliver lige lovligt festlige. Men det arkæologiske materiale indikerer, at de fleste kristne festede videre med de døde på trods af kirkefædrenes irettesættelser.

At brænde ofre til de brændte

Tertullian (ca. 155-220) er en af de kirkefædre, der havde et anstrengt forhold til traditionen med at besøge de døde for at spise med dem og give dem gaver. Han mente ikke, at der var forskel på de romerske døde og de romerske guder, når der kunne bygges templer og ofres gaver til begge grupper (se f.eks. *Apologien* kap. 13 eller *Mod Nationerne* I, kap. 10). Det betød for Tertullian, at dødekulten var lig med afgudsdyrkelse, og det var naturligvis ikke noget for gode kristne. I skriftet *Om kødets opstandelse* tager Tertullian fat i en praksis, der faktisk markerede en forskel på jødisk/kristen

begravelsespraksis og romersk begravelsespraksis. For jøder og kristne var det almindeligt at begrave hele kroppen (inhumation), hvorimod romerne benyttede sig af ligbrænding (kremation). Tertullian anser det for et paradoks, at man både kan destruere den døde på voldelig vis med ild, og samtidig forsyne den døde med mad og gaver. Er det fromhed eller grusomhed, spørger han, at brænde ofre til de brændte?

Kremationens rolle i den romerske begravelsespraksis' historie er interessant i sig selv. Oprindeligt benyttede romerne sig af inhumation, men i løbet af det 3. årh. f.v.t. blev kremation mere og mere populært, og blev efterhånden den foretrukne begravelsesform. I løbet af det 1. årh. e.v.t. ændrede de romerske skikke sig igen, og man vendte tilbage til inhumation, som blev den dominerende begravelsesform i løbet af det 3. og 4. årh. I mange år mente man, at skiftet fra kremation til inhumation i romersk kultur måtte skyldes kristendommens indflydelse, men i nyere forskning peges der på, at ændringen begynder allerede i det 1. årh., og at de kristne på dette tidspunkt hverken var talrige eller indflydelsesrige nok til at have kunnet forårsage en så gennemgribende ændring. Svaret skal snarere findes i en ændret holdning til kroppen i romersk kultur, hvor man i højere grad ønskede at skjule ligets nedbrydelsesproces i stedet for at stille den frit til skue på toppen af et ligbål.

Figurer og opstillinger i Halle-Pietismen

Af cand.theol., ph.d. Kristian Mejrup

I marts 2016 indleverede jeg afhandlingen „Grand Prospects of Halle Pietism: The Acrobat, the Project-maker and the Shepherd“. Den blev forsvaret i juni.

Målet for min afhandling har været at udbyde den eksisterende forskningslitteratur om Halle-pietismen. Den korte udgave af mit arbejde kan gives på følgende måde: Med udgangspunkt i tre figurer som fortolkningsnøgler, *akrobat*, *projektmakeren* og *hyrden*, diskuterer jeg hovedlinjerne i samt præferencen for Pastoralbrevene, dvs. Paulus' breve til Timotheus og Titus, i Halle-pietismen. Det vil jeg forklare nærmere ud fra sætningen: *akrobater udformer projekter for at fremme hyrdetræningen*.

Akrobat

Med akrobat

er sande kristne. Dette krav om sandhed og oprigtighed kendetegnes gerne med begreberne omvendelse og genfødsel. De sande kristne er de omvendte eller genfødte kristne. Det besværlige ved disse ord er det normative skel, der sættes mellem de sande troende og os andre. For hvem afgør, hvem der er oprigtig, og hvem, der ikke er? Er sondringen andet end en værdiladet påstand? Ved i stedet at tale om 'sand kristendom' som en akrobatisk evne rettes fokus mod performativitet. De 'sande kristne' er dem, der øver sig i at være det; dem, der *opfører* deres overbevisning. Deres ord, gestik og handlinger bliver på den måde tegn på oprigtigheden i deres tro. Jeg bør nok understrege, at det ikke handler om at sige, at pietisterne *var* sande kristne, men derimod om at beskrive, hvordan de mente, de burde udtrykke sig som sande, omvendte, genfødte, akrobatiske kristne. Akrobatens kompetence består ikke alene i en kraftpræstation, saltomortalen, men i smilet på munden, når han bukker for publikum. Det handler om at få noget svært til at se let ud, og pietisterne i Halle blev trænet i denne kunst.

Projektmageren

Den næste figur, jeg anvender som fortolkningsnøgle, er projektmageren. Hvor akrobaten var figuren, der repræsenterede de sande kristne og afgrænsede dem fra de andre (usande, utrænede), dér er projektmageren i den grad en figur for verdsligt engagement. Han excellerer i opfindelser og gør sig som ingeniør og fidusmager. Halle-pietismen handlede ikke kun om fromhed og uddannelse, selvom dette var hovedanliggender. Reformbevægelsen var en industri med egen storhandel. Dens hovedsæde var et vajsenhus, opført i 1698 lidt uden for Halle, hvor August Hermann Francke (1663-1627), bevægelsens grundlægger, arbejdede som præst og som professor. Til vajsenhuset hørte en række skoler, hvor universitetsstuderende underviste og modtog betaling i form af kost og logi. Der var også et apotek, bogbutikker, trykkerier og landbrug, der forsynede reformbevægelsen og gjorde det muligt for børn, der ikke var egnede til akademiske studier, at blive holdt beskæftiget. Vajsenhuset var et effektivt brand, og folk var villige til at yde rundhåndet støtte til projektet, som Francke var flittig til at formidle. Han fik løbende nye forretningsideer og kom på, hvordan man kunne drage nytte af det internationale missionsnetværk, som udgik fra Halle.

Det er i denne egenskab af forretningsmand, entreprenør og som repræsentant for reformbevægelsen, at projektmagerfiguren oplyser Francke. De projekter, han fik søsat, styrkede hans renommé som direktør for vajsenhuset og som professor og præst, og samtidig forøgede de kapitalen. Nogle af disse foretagender

kunne let forsvares for offentligheden, fx alt vedrørende uddannelse, nødhjælp og masseproduktionen af bibles. Andre transaktioner var mere komplicerede, fx handlen med luksusvarer (ungarsk vin, kaffebønner, kaviar og snustobak), der stred imod påbuddet om afholdenhed fra svir, overflod og vellyst. De genstande, som Francke undlod at nævne officielt, da deres umiddelbare fromheds- eller nytteværdi ikke var selvindlysende, kompenserede han for ved at understrege sine medarbejders asketiske arbejdsmoral og fravær af egeninteresse. Selvom forretningerne handlede om at skabe penge, og produktionsmetoderne til tider antog kapitalistiske dimensioner, var formålet ikke ophobning af kapital, men derimod uddannelse af mennesker. Men den samme *Geschäftsgeist* gjorde sig gældende på begge områder. Her bliver den tredje figur aktuel.

Studenterunderviseren

Hovedproduktet for vajsenhusindustrien var den hallensiske studenterunderviser. Han var indbegrebet af, hvad fremtidens undervisere og præster skulle kunne. Ved at effektivisere studiemiljøet og præge studenterne skulle reformen af fremtidens kirke, skole og universitet sikres. Takket være forretningerne og Franckes fundraising oprettedes et generøst stipendiesystem, der gjorde det muligt for studenterne at spise ved universitetskantinen og indlogere sig på vajsenhuset. Modydelsen bestod primært i at undervise på vajsenhusskolerne og arbejde som skribenter og afskrivere. Studenter med stipendium blev på denne måde forment og undervist, mens de selv gjorde sig

erfaringer med at undervise. Det stemte fint overens med målet om at skabe forbilleder, der faktisk udøvede deres forbilledlighed.

Hyrdetræning

Et vigtigt redskab i hyrdetræningen var ugentlige parænetiske (opmuntrende, formanende) forelæsninger. I mere end tredive år holdt Francke disse forelæsninger. Han tog som regel afsæt i eksegetiske betragtninger, og flere gange forelæste han over Pastoralbrevene og det forhold som skildres heri mellem Paulus og hans apostellærlinge Titus og Timotheus. Disse unge lærlinge i mesterlære hos apostlen skulle på trods af deres unge alder forberede sig på at have autoritet over biskopper. Alvoren og øvelsen i apostelkaldet blev direkte overført på studenterne i Halle.

Mærkeligt nok havde vajsenshuset ikke sin egen kirke. Dog fungerede det institutionelle kompleks på mange måder som en kirke. Og også på dette punkt var Pastoralbrevene vigtige, da deres kirkeforståelse var anderledes, end det var tilfældet i de tidlige Paulus breve. I 1 Kor omtales forholdet mellem Guds medarbejdere og Guds hus som et samarbejde, hvor de troende arbejder videre på troens grundvold. Som det hedder: „Hvis nogen bygger på grundvolden med guld, sølv, ædelsten, træ, hø, halm, skal det vise sig, hvad slags arbejde enhver har udført. Dagen skal gøre det klart, for den bryder frem med ild, og ilden skal prøve, hvordan hver enkelts arbejde er“ (1 Kor 3,12-13).

I Pastoralbrevene er dette samarbejde fortolket anderledes. Fra at anvende redskaber skulle mennesket selv formes og

blive til et. De forskellige byggematerialer bliver på den måde til indikatorer for den kristnes kvalitet og anvendelighed som redskab: „I et stort hus er der ikke kun redskaber af guld og sølv, men også af træ og ler, og den ene slags er til fint brug, den anden slags til dagligt brug. Den, der holder sig fri af det, som jeg her har talt om, bliver et redskab til fint brug, helliget, nyttigt for husets herre, anvendeligt til alt godt arbejde“ (2 Tim 2,20-21).

Francke bruger netop dette skriftsted fra Pastoralbrevene i sine parænetiske forelæsninger. Den første trykte forelæsningsrække fik faktisk titlen *Timotheus Zum Fürbilde Allen Theologiae Studiosi dargestellet* (1695). Den blev siden oversat til dansk, og vi kan her se passagen, hvor Francke kommenterer på det 'store hus': „Universiteterne ere et saadant Huus, hvorudi, desverre! de fleeste til denne Tiid bevise sig som urene Kar, og velte sig om udi Ungdommens Lyster. Ville I nu blive retskafne Christi Tienere, saa maa I rense eder fra saadanne Folk, og alvorligen skye Ungdommens Lyster; saa blive I da et helligt Kar, og nyttige Redskaber til mange Menneskiers Salighed“ (*Timotheus, som et Forbillede for alle Theologiae Studiosi*, forestillet af M. Aug. Hermann Francke. Kiøbenhavn 1740. Citatet er fra side 35–36).

Dette ideal for, hvad et universitet er, ville pietisterne realisere i Halle. Det gjorde de blandt andet ved at forene vajsenshuset og universitetet. Den prøjsiske konge, Friedrich I (1657-1713) og myndighederne i Berlin støttede vajsenshuset og dets tilbygninger, skoler og fromhedsindustri, som de opfattede som tilbygning til universitetet. Når Francke omtaler

universitetet som 'det store hus', så var vajsenshuset altså medregnet. Han refererede også til institutionen som en 'planteskole' og et 'værksted for Helligånden', hvor mennesket trænes i aktiv-passivitet (*Gelassenheit*). Reformen af mennesket implicerede kort sagt en reform af de institutionelle og arkitektoniske rammer.

De tre figurer, som jeg anvender som fortolkningsnøgler, repræsenterer hver for sig velkendte aspekter af Halle-pietismen. Men ved at forbinde dem med hinanden, får vi en dybere forståelse af fromhed, og hvordan den gjorde sig gældende på en lang række områder, i personlig opbyggelse til handel, industri og uddannelse. Et af hovedargumenterne for at forbinde de tre figurer, og dermed argumentere for en sammenhæng mellem fromhed, handel og skolegang, findes i pietisternes brug af Pastoralbrevene. Den teologi, som man finder i dette udsnit af Det Nye Testamente, er netop velegnet til:

- forhandling med verden om kirkens opgaver
- at erstatte frygten for jordens undergang med undervisning i frelse
- at give kristentroen konkrete udtryksformer (dyder og holdninger).

Det bedste eksempel på dette finder man i Titusbrevet 2,11-13. Her skildres Guds nåde som åbenbaret „til frelse for alle mennesker“ og som en, der opdrager mennesket til et selvkontrolleret, ret og fromt liv. Martin Luther oversatte ordet for frelse med 'hjælpe' – alle mennesker skal *hjælpes* til frelse. Pietisterne betonede i tillæg, at den universelle frelse er en pædagogisk opgave, og sammenligner i den forbindelse Guds nåde med en skolelærerinde, der inviterer menneskeheden i skole og underviser den i de første bogstaver til erkendelse af frelsen.

Hvor Martin Luthers reformation i det 16. århundrede havde Galaterbrevet og Romerbrevet som bibelsk omdrejningspunkt, var udgangspunktet i det 17. århundrede et andet hos pietisterne. Der skulle et andet udsnit af det paulinske brevkorpus til for at formulere et nyt teologisk standpunkt. Præferencen faldt her på Fangenskabsbrevene (Kolossenserbrevet, Efeserbrevet og Filemonbrevet) og Pastoralbrevene, og hermed kunne videreførelsen af eller reformation af reformationen gennemføres.

Imago Dei. Barth, Pannenberg og Tertullian

Af ph.d.-studerende, cand.theol. Peter Søes

Det teologiske menneskesyn har altid interesseret mig. Jeg var optaget af det i min studietid tilbage i '90erne, og jeg har været det gennem femten år som sognepræst.

Erfaringerne herfra siger mig, at jeg deler interessen med temmelig mange i og uden for kirken. Jeg er normalt ikke så imponeret, når nogen mener at kunne fastslå, hvad „danskerne“ spørger „kirken“ om, så jeg skal afstå fra generalisere. Men for mit eget vedkommende gælder det, at hvis de spørgsmål, folk stiller mig, overhovedet handler om teologi, så handler de hyppigt om dette: *Hvad er et menneske?*

Dertil kommer et andet forhold, nemlig at spørgsmålet ofte er ledsaget af en karakteristisk *forundring* uanset hvilket trosmæssigt udgangspunkt, min samtalepartner har. Tentativt formuleret kan det udtrykkes sådan, at vi umiddelbart oplever, at et enkelt menneske har en betydning og værdi, vi synes, det strengt taget

ikke burde have, når man tænker på, at arten tæller over syv milliarder eksemplarer, eller når man overvejer, hvor kort og småt et menneskeliv er set i forhold til universets enorme dimensioner i tid og rum. Af Løgstrup har jeg lært at spørge efter træk ved tilværelsen, der gør, at den lader sig tyde religiøst. Den her omtalte forundring er efter min mening sådan et træk; selv helt sekulariserede danskere kan jo tale om menneskelivets hellighed. Men det må for resten siges at være en gammel nyhed, hvert fald for én, der kender den ottende Davids-salme: „Når jeg ser din himmel, dine fingres værk, månen og stjernerne, som du satte der, hvad er da et menneske, at du husker på det, et menneskebarn, at du tager dig af det? Du har gjort det kun lidt ringere end Gud, med herlighed og ære har du kronet det.“

Barth, Pannenberg og Tertullian

Mit ph.d.-projekt har til formål at formulere et bud på en nutidig teologisk forståelse af mennesket som „skabt i Guds billede“, som er i stand til at indoptage og fortolke ikke-teologiske antropologiske indsigter. For at kunne gøre det tager

jeg afsæt hos henholdsvis Karl Barth og Wolfhart Pannenberg, som hver især udvikler en forståelse af *imago Dei*, der knytter sig til menneskets relationalitet. Måderne de gør det på, er imidlertid meget forskellige. Det samme er såvel deres relationalitetsforståelser som de gudbilledlighedsteologier, de præsenterer. Men begge giver de gennemarbejdede bud på, hvordan man systematisk-teologisk kan forstå mennesket med udgangspunkt i begrebet *imago Dei*, og her skiller de sig efter mit skøn ud som de mest originale og indflydelsesrige i det tyvende århundredes kontinentale, protestantiske teologi. Derfor synes jeg, det er oplagt at undersøge netop dem. Det er der andre, der er enige i, for der er flere, der har gjort det før mig, og litteraturen er ganske omfattende.

Det „nye“ i mit projekt – som vægten ligger på i nærværende lille introduktion – er, at jeg bruger den oldkirkelige apologet Tertullians antropologi metodisk, både som indfaldsvinkel til analyserne af Barth og Pannenberg og i den konstruktive del, som skal bidrage til en nyformulering af *imago Dei*-antropologien. Tertullians antropologi har ikke fået meget opmærksomhed i forskningen, som i højere grad har fokuseret på hans trinitetsteologi og hans kristologi. Hvis hans forståelse af *imago Dei* overhovedet nævnes, tolkes han ofte som en, der på dette punkt viderefører Irenæus. Det mener jeg imidlertid ikke er rigtigt. For Irenæus består menneskets substans af sjæl og legeme, som i deres forening er menneskets gudbilledlighed. Først ved at forenes med Guds Ånd bliver mennesket et fuldkomment og åndeligt menneske i Guds lighed. Denne skelnen mellem Guds billede

(*imago Dei*) og Guds lighed (*similitudo Dei*), som Irenæus udvikler på grundlag af den hebraiske parallelisme i Gen 1,26, kan genfindes en enkelt gang hos den tidlige Tertullian, men når han siden udvikler sin *Imago Dei*-antropologi, formulerer han sig helt anderledes. „Guds billede“ identificeres nu med Kristus i en slags kristologisk skabelsesteologi, hvor det er at forstå som noget, der *udtrykkes* i mennesket i dets helhed, på samme måde som når et billede præges i metal i en mønt, og det *er synligt* i en række træk ved menneskelivet. For Tertullian „er“ mennesket ikke Guds billede, men det konkrete, skabte menneskeliv er et *tegn* på det kristologiske gudsbillede, hvilket han bruger ordet *signum* om.

Hvad Tertullian kan bidrage med

For Tertullian er menneskets substans at finde i dets konkrete, sjæl-legemlige liv. Det er altså her, Guds forhold til mennesket, dvs. hans skabelse af mennesket i sit billede, kommer til udtryk. Det betyder, at hvert eneste menneske, kristent eller ej, står i et direkte forhold til Gud og er forbundet med Gud, ved at han udtrykker sit billede i det. Dette forstår Tertullian på en karakteristisk „stofflig“ måde, som han selv hævder at have fra stoikerne, først og fremmest Seneca. Han kan tale om „menneskets substans“ eller om „sjælens substans“, og mener i begge tilfælde noget, som er tilgængeligt for erfaring og undersøgelse. Teologisk hævder han, at Gud udtrykker sit billede i mennesket ved *loven*, som på den måde tages ind i selve skabelsen. Loven har to funktioner: en primær, som sætter mennesket i frihed ved at give det mulighed for og ansvar for at gøre det rette, og en sekundær,

som dømmer mennesket, når det synder. Men lovens sekundære funktion ophæver ikke den primære, ligesom menneskets „sekundære natur“ (*natura altera*) som synder ikke ophæver eller erstatter dets primære natur, som har sit ophav i Guds skabelse og udtrykker hans billede. „Loven“ er i denne forbindelse ikke den mo-saiske lov (som kun jøderne kendte) eller paradis-loven (buddet om ikke at spise af kundskabstræet, som kun Adam og Eva kendte) men den universelle lov, som Gud ifølge Tertullian til stadighed gør kendt i ethvert menneskes samvittighed.

På den baggrund må Tertullian naturligvis afvise sine gnostiske modstanderes inddeling af mennesker i forskellige klasser med forskellige naturer: „Selvom nogle er meget gode og nogle er meget onde, udgør alle menneskers sjæle ikke desto mindre én egenart (*unum omnes animae genus*)“, *De anima* 41,3. Videre afviser han, at menneskets eskatologiske fuldkommenhed (med Irenæus' term: *similitudo Dei*) skulle korrespondere med noget ufuldkomment ved det skabte menneske, sådan at synden skulle have sit udspring i, at mennesket nok er skabt godt men ikke fuldkomment, og sådan at gudsbilledet realiseres i en processuel vækst og først fuldkommes eskatologisk. Han ser i dette en platonisk indflydelse på Irenæus' teologi om gudsbilledet. Derimod mener Tertullian, at hans egen model sætter ham i stand til at tyde en lang række fænomener som udtryk for, at Gud skaber mennesket i sit billede. Det er fx fænomener som smerte, bekymring, kærlighed, skam og frygt, ligesom søvn og drømme spiller en stor rolle. Ganske bemærkelsesværdigt bruger han en almen fornuftsmæssig argumentation snarere

end en teologisk-kristen, og han indoptager i vid udstrækning indsigter og analyser fra samtidens forskellige filosofier og fra lægevidenskaben og eksempler fra historien.

Et spørgsmål af særlig interesse for ph.d.-projektet, som altså bruger Tertullian metodisk i læsningen af Barth og Pannenberg, er, hvilken forståelse af forholdet mellem teologisk og ikke-teologisk antropologi, denne indoptagelse af almene indsigter i argumentationen er udtryk for. Jeg har ikke fundet eksempler på, at Tertullian-forskningen hidtil har forholdt sig til dette spørgsmål. Selv inddrager jeg her en retorisk læsning af skriftet *De anima* og argumenterer for, at Tertullians positive brug af almene antropologiske indsigter og argumenter er udtryk for en bevidst strategi, som forudsætter og udfolder det, han argumenterer for i bøgerne mod Markion: at ethvert menneske i sit konkrete liv er et tegn, som kan tydes som udtryk for Guds skabelse.

Perspektiver på Barth og Pannenberg i lys af Tertullian

Inden for rammerne af denne introduktion til projektet er der kun lige plads til at antyde nogle af perspektiverne for læsningen af Barth og Pannenberg med Tertullians antropologi som vinkel:

Barth betoner, at mennesket i udgangspunktet er kendetegnet af den selvmodsigelse, som synden er, og skelner skarpt mellem *fænomenet menneske* og *det sande menneske*, Jesus, som de ikke-teologiske antropologiers og den teologiske antropologis fundamentalt forskellige genstande. I *Die kirchliche Dogmatik III/1* (1945) forbindes gudbil-

ledligheden dog vha. analogilæren med noget konkret i menneskelivet, nemlig med mand-kvinde-relationen, og senere også med relationaliteten som sådan. Ift. traditionen fra Irenæus er der tale om en restriktiv forståelse af gudbilledligheden, som afgrænser den teologiske antropologi i forhold til andre videnskabelige forståelser af mennesket. I lys af Tertullians antropologi bliver et afgørende spørgsmål til Barth, hvordan Barths forståelse af synden som altomfattende virkelighed forholder sig til Tertullians kritik af en syndsforståelse, som i praksis ophæver talen om det konkrete eksisterende menneske som skabt i Guds billede ved at give synden samme naturmæssige status som den skabte natur. Desuden bliver det et vigtigt spørgsmål, hvordan Barths forståelse af *analogia relationis* forholder sig til Tertullians forståelse af det konkrete menneskeliv som *tegn*.

Pannenberg kritiserer Barths *imago Dei*-antropologi for at være for restriktiv

ved at afgrænse det gudbilledlige i menneskets konkrete liv til mand-kvinde-relationen. Han gør gældende, at gudbilledligheden må forbindes med *hele mennesket* og forstår den som menneskets bestemmelse til fællesskab med Gud. Konkret forbindes den med menneskets „*Exzentrizität*“, dvs. med den åbenhed for både verden og Gud, som er en del af selve menneskets konstitution. I lys af Tertullians antropologi påkalder især *Anthropologie in theologischer Perspektive* (1983), hvor Pannenberg giver en teologisk tolkning af en lang række antropologiske indsigter fra human- og samfundsvidenskaberne, sig interesse. Et afgørende spørgsmål bliver her, hvordan Tertullians kritik af vækstmotivet i forståelsen af gudsbilledets realisering hos bl.a. Irenæus, forholder sig til den processuelle gudbilledlighedsteologi, Pannenberg fremsætter under indflydelse fra Herder.

Romantik og kristendom, Grundtvig og Steffens

Af stud.theol. Kristoffer Garne

I 1823 udgav den dansk-tyske filosof og videnskabsmand Henrich Steffens (1773-1845) skriftet

Von der falschen Theologie und dem wahren Glauben.

Eine Stimme aus der

Gemeinde, hvori han – som titlen antyder – går i brechen for den lutherske kristendomsforståelse og implicit gør op med sin gamle ven Friedrich Schleiermachers teologi. Skriftet var foranlediget af stridigheder omkring den menighed i Breslau, som Steffens var medlem af, og som modsatte sig optagelse i den prøjsiske kirkeunion mellem calvinister og lutheranere. Skriftet blev varmt modtaget af N.F.S. Grundtvig (1783-1872) – Steffens’ fætter – som dog først anmeldte skriftet, da det udkom i en dansk oversættelse i 1825. Inden da havde Grundtvig været igennem en omfattende teologisk og åndshistorisk selvransagelse, som var foranlediget af Steffens’ skrift, hvori han var blevet konfronteret med sin ungdoms romantik, som han tyve år tidligere var blevet hensat i bl.a. ved læsning af Steffens’ *Indledning til Filosofiske Forelæsninger* (1803).

En behandling af denne selvransagelse i perioden 1823 og frem, som tæller Grundtvigs to hovedværker *Nyaars-Morgen* (1824) og *Kirkens Gjenmæle* (1825), har jeg lagt til grund for min besvarelse af sidste års kirkehistoriske prisopgavespørgsmål: *Romantik og kristendom*. I det følgende vil jeg præsentere hovedresultaterne af min afhandling med titlen *Romantik og kristendom belyst gennem Grundtvigs andet møde med Steffens* (udkommet i let omarbejdet form i serien Publikationer fra Det Teologiske Fakultet og frit tilgængelig online).

Steffens-reprise

Steffens’ forelæsninger på Elers’ Kollegium i vintersemestrene 1802-03 og 1803-04 er ikke kun vigtige pga. deres symbolske karakter, men også fordi de kan betragtes som et romantisk program. Kun de første 9 er trykt, og som sådan får de senere betydning for Grundtvig. Bl.a. gennem denne forbindelse kan de betragtes som romantisk program. Med udgangspunkt i disse forelæsninger kan romantik defineres som kendetegnet ved poesi, længsel, inderliggørelse, historie og en søgen efter den store sammenhæng. Steffens’ egen udvikling og Grundtvigs

reception af disse forelæsninger viser, at romantik og luthersk kristendom er forbundne. Grundtvigs romantik udmærker sig først og fremmest ved at udfolde sig som en betragtning af nordisk mytologi i konsekvent forlængelse af Steffens' filosofi og ved i stigende grad at forbinde sig med luthersk kristendom – især efter 1823.

Når jeg taler om et andet møde med Steffens, er det for at sondre mellem Grundtvigs ungdomsfatterskab, hvor han gennem læsning af Steffens påvirkes af romantikken, og så det senere forfatterskab, hvor en fornyet påvirkning af Steffens skubber forfatterskabet i nye retninger, der samtidig genoptager temaer og problemer fra Steffens' romantik og Grundtvigs eget ungdomsfatterskab.

Steffens' skrift om den falske teologi og den sande tro fra 1823 er et forsøg på at fremføre en romantisk erkendelsesteori i spørgsmålet om skriftens fortolkning – især i forsvaret for dens 'mytologiske' indhold og ikklædning over for en 'rationalistisk' eller 'subjektivistisk' skriftfortolkning. Steffens' tanker kan sammenfattes i hans forståelse af oplysningen (*Erleuchtung*), hvor kristendommen oplyser den store sammenhæng, som romantikken søger. Sammenholder man Steffens' skrift med Friedrich Schleiermachers teologi – og især med de for den romantiske teologi så programmatisk *Reden* fra 1799 – må man skelne mellem flere hinanden gensidigt udelukkende former for romantik og kristendom med forskellige idéhistoriske udspring. Her er jeg især inspireret af Günter Baders arbejde med fortolkningen af 2 Kor 3,6, der viser, at romantikken giver anledning til en revurdering af forholdet mellem

skriftens 'ånd' og dens 'bogstav'. Steffens' – delvist utilstrækkelige – forsøg på at formulere et romantisk skriftsyn, der insisterer på bogstaven, får afgørende betydning for Grundtvig i årene fremover.

Ved læsning af Steffens bliver Grundtvig tilskyndet til at arbejde med sit eget forsvar for kristendommen. En række mislykkede udkast til et 'forsvarsskrift for kristendommen' fører ham ud i en åndelig selvransagelse, der bl.a. gennem en polemik om Steffens' skrift i foråret 1824 medfører en genoptagning, en reprise, af temaer og problemer fra det romantiske ungdomsfatterskab. Han dropper foreløbigt arbejdet med et teologisk skrift og digter i stedet det poetiske hovedværk *Nyaars-Morgen* i sommeren 1824. Digtet er med god grund ofte blevet fortolket biografisk, men går man til det med interesse for den åndshistoriske konflikt, som er til stede, kan man se, at det gennemspiller en billedkamp mellem nordisk mytologi (romantik) og luthersk kristendom, som forsones til sidst. Jeg forstår derfor digtet som Grundtvigs bevidste bestræbelse på at forbinde kristendom og romantik i et digterisk eksperiment.

Digterkald og kirkekamp

Ved at gennemgå sin egen løbebane i *Nyaars-Morgen* ønskede Grundtvig at gøre sine læsere fortrolige med sin store vision om „Oplivelsen af Nordens Helte-Aand, til christelige Bedrifter, paa en, med Tidens Tarv og Vilkaar, passende Bane“. Digtet består af 312 11-versede strofer inddelt i 10 sange. Det rummelige versemål, der ofte er én lang syntaks, er et prægnant udtryk for Grundtvigs poetik, der kan beskrives som en romantisk helhedsvision, der vil udtrykke digterens

længsel efter den store sammenhæng i poesi, mytologi, historie og religion. Digtets blik er retrospektivt, men til sidst vender digtet tilbage til begyndelsen og bliver fremadskuende. Pga. denne struktur og en udpræget brug af ledemotiver og auditive metaforer kan der argumenteres for, at *Nyaars-Morgens* komposition svarer til den musikalske sonateformsats, som havde sin storhedstid i den romantiske musik. Her er jeg inspireret af Jørgen I. Jensens teologiske tolkning af sonateformen. Der er m.a.o. en særlig romantisk musikalitet i den historiske måde, Grundtvig anskuer kristendommen på. Denne kristendomsforståelse udtrykker Jørgen I. Jensen på følgende måde i sin seneste bog: „Hvis man tager med, at kristendommen er tidens og historiens religion, så vil det, der i den gamle tankegang var den harmoni, der bragte orden i modsætningerne, blive overført til tiden, til historien som den nye virkelighed. Den kan skabe nye relationer og svarer til melodien indenfor musikken.“ (*Det første ord*, Aros 2013, s. 243). På denne måde tænker Grundtvig også romantik og kristendom sammen i *Nyaars-Morgen*: Efter at have gennemgået en slags åndelig dåb – død og opstandelse – bliver mytologien og historiens billeder og tanker optaget i digterjegets kristenliv. Digtet peger gennem denne figuration på muligheden af et rekapituleret menneskeliv. Denne tankegang kan beskrives som en *døbt romantik*.

Efter denne romantiske fornyelse som digter og under stadig inspiration fra Steffens udarbejder Grundtvig en teologi, der fører frem til den såkaldte ‘mageløse opdagelse’ af menighedens forrang for skriften, som kan anskues som et forsøg

på at løse det problem med skriften, som optog Steffens. Denne teologi, som vidner om en optagethed af historie og poesi som teologiske kategorier, udfolder Grundtvig fra 1825 og frem i en række afhandlinger i *Theologisk Maanedsskrift* og i *Kirkens Gjenmæle*. Sideløbende dermed tager hans virksomhed som kristelig digter for alvor fat. Af digtene fra denne periode kan især fremhæves „Zions Sang“ („Tør end nogen ihukomme“).

Under den berygtede strid med H.N. Clausen, der blev Grundtvigs udgave af Steffens’ falske teologi, udkommer en dansk oversættelse af Steffens’ skrift. Ser man på Grundtvigs og Clausens kirkekamp i lyset af Steffens, fremtræder der to traditioner for romantik og kristendom i Danmark, som afspejler de tyske forhold. Det vedrører spørgsmålet om Schleiermachers indflydelse i Danmark, og i dette lys kan man se F.C. Sibberns brevroman *Efterladte Breve af Gabrielis* (1826) som et forsøg på at forsone denne konflikt.

Striden endte med Grundtvigs embedsnedlæggelse. I *Skribenten N.F.S. Grundtvigs litteraire Testamente* fra 1827 foretager han et tilbageblik på sin egen udvikling og forsøger at udtrykke forfatterens sammentænkning af romantik og kristendom, der beskrives på den måde, at „Aander, som kan enes, udelukke ei hinanden“.

Steffens og Grundtvig, Romantik og kristendom

Det mindedig, som Grundtvig skriver om Steffens i 1845, og som nu er kendt som sangen „Lynildsmand“, findes i to forskellige udgaver, der handler om Steffens betydning hhv. specifikt for Grundtvig

vig og for dansk åndsliv i almindelighed. I den første udgave er den sten, Steffens skubber væk fra graven, den sten, „der hos mig i Blomsterhaven/ lukked, spærred Troes-Graven“, mens den i den senere omarbejdede udgave er „stenen som i blomsterhaven/ lukked, spærred livsords-graven“ (HS 484). Alene denne ændring i første strofe afslører forskellen på, hvad man kunne kalde Grundtvigs specifikke kristne romantik og så (myten om) den almindelige danske romantik. Begge dele er i Grundtvigs forståelse indvarslet af det lyn, som Steffens slyngede. Det afspejler de biografiske forhold, for selvom Grundtvig stod under dyb inspiration af fætteren Steffens både i 1803 og 1823 og livsvarigt insisterede på denne inspiration, blev det trods et ønske herom aldrig til en inderlig forståelse og påvirkning den anden vej. Derfor skriver Grundtvig i stigende grad historien om Steffens og romantikkens indførelse om til en generel, åndshistorisk fortælling.

Hvad har det så med romantik og kristendom at gøre i en mere almen forstand?

Jo, sagen er den, at nyere indflydelsesrig litterær romantikfortolkning som Northrop Fryes og især M.H. Abrams' har ført til den udbredte antagelse, at romantikkens kristne traditionsarv skal forstås som en slags sekulariseret teologi. Eksemplet Grundtvig og Steffens (og for så vidt også Schleiermacher, Clausen, Schlegel, Sibbern, og andre af biroleindehaverne i denne fortælling) viser det modsatte, nemlig at den romantiske åndsretning (i det mindste også) havde et gennemgående teologisk anliggende. Min afhandling diskuterer især romantikkens teologiske betydning i spørgsmålet om fortolkningen af skriften og mytologien og peger desuden på Grundtvigs romantik som en bemærkelsesværdig form for 'døbt' romantik, der i en selvstændig videreførelse af Steffens' tanker viser, at romantik og kristendom er to organisk og historisk sammenføjede størrelser. Det gælder bl.a. på nogle hovedpunkter, som fandtes allerede hos Steffens i 1802-03: optagetheden af poesi og historie og en længsel efter den store sammenhæng.

EFTERLYSNING: Fotos fra det gamle fakultet 1971-2016

Det Teologiske Fakultet har haft adresse på Købmagergade 44-46 siden 1971. Har du fotos, du gerne vil dele fra livet på den gamle matrikel, så send dem til fakultetet på komm@teol.ku.dk sammen med oplysninger om billedet - personer, lokale, anledning, datering og tilladelse til brug/offentliggørelse. Både nye og gamle billeder har interesse.

Den generøse ortodoksi – Niels Henrik Gregersens nye bog

Af professor, dr.theol. Mogens Müller

Ortodoksi er ikke en størrelse, som man umiddelbart forbinder med generøsitet. Snarere tværtimod. I den almindelige bevidsthed står ortodoksi for det stive og uforanderlige,

den kompromisløse rettroenhed, der ikke giver ved dørene. Fremmedordbogen taler da også om det som en udlægning, der er i streng overensstemmelse med det oprindelige, hvad der i sammenhæng med religion vil sige at overholde en trosretnings forskrifter til punkt og prikke.

Nu har ordet ortodoksi ikke noget med begrebet dogme at gøre, men med det græske *doxa*, der almindeligvis betyder „mening“, i dette tilfælde „den rigtige mening“. I bibelsk sammenhæng får *doxa* imidlertid et særligt indhold, nemlig „herlighed“. Når det i Johannesevangeliet kap. 1 vers 14 hedder, at „vi så hans herlighed“, så er det det græske *doxa*, der ligger bag. Så man kunne måske gengive ortodoksi som det at fremstille Gud i hans sande herlighed. Og det kan i kri-

stendommen naturligvis ikke gøres uden om den Jesus, der er Guds billede. Ja faktisk er det Johannesevangeliets påstand, at mennesker alene kan se denne Guds herlighed i Jesus.

På den anden side er denne Guds herlighed ikke tilgængelig uden om det menneskelige vidnesbyrd om den. For den åbenbarer sig alene i oplevelsen og erfaringen. Derfor må Guds herlighed også altid komme til udtryk i menneskeord og -forestillinger. Der er ikke sådan noget som en fast og uforanderlig lærebygning, men ortodoksien kommer til os i forskellige folks – jeg havde nær skrevet genskrivning – udlægning af den ud fra deres egne personlige og historiske forudsætninger. Således er ortodoksien i virkeligheden noget dynamisk, noget, der udfolder sig ned gennem tiderne i forskellige menneskers forståelse.

Den nye bog

Det er dette grundvilkår for ortodoksien, som professor i dogmatik, Niels Henrik Gregersen fornemt indfanger i sin nye bog, *Den generøse ortodoksi. Konflikt og kontinuitet i kristendommen*. Den udkom

sidste år og foreligger allerede i en fjerde, lettere korrigeret udgave. Formelt set er bogen ikke en samlet fremstilling, en lærebog i klassisk forstand. Den består – foruden af en indledning – af 21 kapitler, hvoraf kun to er skrevet til denne bog, og ét er baseret på forelæsninger, mens de 18 andre i en eller anden form har været offentliggjort tidligere i årene fra 1990 og frem.

Niels Henrik Gregersen har nu valgt, dels gennemgående at forbinde de behandlede temaer med forskellige af kirke- og teologihistoriens skikkelser, dels at gøre dette i kronologisk rækkefølge. Dermed får han på en værdifuld måde fremhævet det dynamiske aspekt, det at ortodoksi er noget, der er under stadig forandring. Således karakteriseres dogmer med et citat af Ludvig Holstein som æg, der skal udrones, bekendelserne er ret forstået briller, der gør, at man kan se lidt længere og lidt skarpere, end man ellers kunne, og „alt tyder på, at forsøget på at destillere en tidløs essens af den kristne tro, hinsides kulturelle påvirkninger, er dømt til at mislykkes.“ For som det også siges, så er kristendommen „en selvbevægende fortolkningsreligion“, hvor det gælder: „Aldrig identitet uden bevægelse, men heller aldrig bevægelse uden identitet.“

Man kan blive ved at citere, men det er selvfølgelig bedre at læse selv. Om at det at stå i en tradition er at være selektiv, vel vidende at strømmen er bredere end de baner, som man selv befinder sig i. Ganske vist begyndte det hele med en historisk person, men allerede de tidligste skriftlige kilder, Det Nye Testamente, er udtryk for vifte af forskellige fortolkninger af hans betydning. Og selv om der er rammer, som man ikke må falde

udenfor, er der altså god plads til diversitet. Niels Henrik Gregersen bekender desuden åbenlyst, at han har valgt ud og fravalgt af traditionen – og derved stillet sig selv ind i den lange række af teologer, der ud fra deres sted og tid har forsøgt at give et sammenhængende billede af deres kristentro. Hvad der er kommet med, er imidlertid udvalgt, fordi det også er relevant i en nutidig teologisk sammenhæng. Og de temaer, der kommer til at dominere, er skabelsestanken og spørgsmålet om Guds virkelighed, ikke mindst som formidlet i nadveren. Men fremstillingsformen bliver altså en symfoni, hvor mange teologier får lov til at spille sammen og op imod hinanden med Niels Henrik Gregersen som dirigent. Selv kalder han det polyfoni.

Hvad med kætteriet?

Men hvad med kætteriet, den skingre tone, der ødelægger det samlede klangbillede? For kætteren er jo ikke hedning, men en kristen, der er for ensidig i sin udlægning af troen ved kun at holde sig til en lille del af sandheden og derved mister blikket for sandheden i sin helhed, som altid er større end vore tanker om den. Det er interessant, at Irenæus, biskop i Lyon i de sidste årtier af 100-tallet, kunne hævde, at man blev kætter, hvis man kun ville vide af et af de fire evangelier. For sandheden kom først til orde, hvis man sammenholdt dem alle fire i det, som han kaldte det firfoldige evangelium. Så kætteren har tit helt ret i det, som han siger, men får uret i kraft af det, som han ikke siger eller også siger.

Det er faktisk lidt af et kup hele vejen igennem at lade sin ortodoksi forlade lærebbygningens restriktive mure og i stedet

finde sit udtryk igennem forskellige teologers fortolkninger ned gennem tiderne. Og det er og bliver fascinerende, at der findes udtryk for teologi fra hele kristendommens historie, der ikke synes at have en udløbsdato.

Det kan måske undre, at Niels Henrik Gregersen ikke tager sit udgangspunkt i det ældste vidne om troen på Jesus som Kristus, nemlig apostlen Paulus, men i stedet kaster sig over den oprindelig anonyme evangelielitteratur for at kunne begynde med Jesus-traditionen. Men han har i denne sag noget større tillid til at kunne nå tilbage til den historiske Jesus end fageksegeterne. Det sker ganske vist under overskriften „Guds visdom som person“, hvad der tilgodeser, at vi alene har adgang til Jesus igennem de første Kristus-troendes fortolkning. Det er da også især Johannesevangeliets tolkning, der fremdrages. Men Bibelen er jo her det stadige udgangspunkt, som al kristen teologi orienterer sig ud fra.

Den ubibelske arvesyndslære

Så inviteres læseren da generøst indenfor i en række teologers tanker om centrale temaer i kristentroen. Det gælder i første omgang Athanasius i begyndelsen af 300-tallet og hans kristologiske tænkning, som Niels Henrik Gregersen bestemmer som udtryk for en dybdeinkarnation, hvor det bliver hele skabningen, der omfattes af frelsen. Lidt overraskende får vesterlandets største teolog i oldkirken, Augustin (354-430), ikke sit eget kapitel, men optræder væsentligst som opfinder af en ubibelsk arvesyndslære, som rigtigt nok hurtigt vinder indpas, men også støder på modstand. Den vender jeg tilbage til.

Naturligvis får Luther en central placering, nemlig i en gennemgang af hans trinitariske skabelsesteologi, der forkynder Guds allestedsnærvær i hele skabningen. Luther citeres således for talen om, at det kun er børn og barnlige sjæle, der tror på, at der findes en imaginær himmel, hvor der står en gylden trone, og Kristus sidder ved siden af Faderen på en skammel, sådan som malerne fremstiller det. Denne allestedsnærværelse udfolder sig ikke mindst i Luthers nadverlære. I øvrigt „udvikler“ Niels Henrik Gregersen et sted i bogen Luthers kanonkritik. Det er velbekendt, at Luther i 1522 kunne kalde Jakobsbrevet et „strålbrev“, men at han også mente, at det burde brændes, er nyt for mig.

Undervejs bliver vi præsenteret for John Wesley (1703-1791), metodismens fader, og hans udgave af forudbestemmelsesforkyndelsen. Wesley, der i øvrigt var blevet vakt gennem Luthers Galaterbrevskommentar, forkyndte her en imødekommende nåde, som lagde det hen til mennesket, om det ville modtage den eller ej. At nu også Grundtvig her får en fremtrædende placering på grund af sin trinitariske nådeteologi, overrasker ikke. Et særligt kapitel helliges her Grundtvigs forestilling om mennesket som mikrokosmos, der altså i sit væsen afspejler selve skabelsens struktur.

Mere tematisk er kapitel 13, „Da arvesyndslæren blev iltet. Fra Kant og Schleiermacher til Kierkegaard“. Her foretages der et nødvendigt opgør med en lære, der altså stammer fra Augustin, der forbandt den med en bastant forudbestemmelseslære, der gik ud på, at ikke alle var skabt til frelse. I en såkaldt strategisk analyse af Kierkegaards *Begrebet*

Angest får Niels Henrik Gregersen vist, hvordan pseudonymet, Vigilius Hafnien-sis, etablerer en anden forklaringsmodel. Her ses arvesynden som en prædisposition. Det er en mulighed, som ethvert menneske er født med, men som det ikke naturnødvendigt behøver at gøre brug af. Her opstår en god „samtidsteologi“ gennem kritisk dialog med klassiske tekster.

Endnu et par englændere

En noget mere fjern „klassiker“ er John Henry Newman (1801-1890), højkirke- manden, der konverterede til katolicis- men og blev belønnet med en kardinalhat og retten til at blive med den i England. Niels Henrik Gregersen fremdrager her denne teologs overraskende åbne kirke- og kristendomssyn. Værdifuldt er også et kapitel om Darwin og teologien. For man kommer ikke uden om, at Charles Darwin (1809-1882) fik – og stadig har – en kolossal betydning for teologien ved at være den, der én gang for alle fjerne de enhver sandsynlighed fra Bibelens skabelsesberetning som naturhistorisk forklaringsmodel. Interessant nok får den grundtvigske præst og stadig læste teolog, Otto Møller (1831-1915), netop her ørerne i maskinen, når det i en ellers positiv gennemgang af hans nadverlære bliver et kritikpunkt, at han frontalt helt afviste det moderne naturvidenskabelige livssyn.

Frelsesuniversalisme

Jeg har måttet springe meget over under- vejs. Men af de sidste kapitler vil jeg især fremhæve to. Det ene er om Karl Barth og annihilationsteorien, det vil sige en aflysning af den evige pine i fortabelsen til fordel for en udslættelse. For Barth bevægede sig her fra en klassisk reformert prædestinationslære med indbygget dobbelt udgang til tanken om en frelsesuni- versalisme, hvor alene „fortabelsens æt“ går fortabt, dvs. ikke en del af menne- skeheden, men det, der intet er i ethvert menneske. Dermed nærmede Barth sig den tiltalende, men forkætrede tanke om alle tings genoprettelse, den såkaldte apokatastasislære, som fastholder Guds suverænitæt i sin frelsesvilje.

Endelig skal nævnes den afsluttende klarende analyse af debatten om Gud anno 2003-2004, dvs. Grosbøll-sagen, hvor spørgsmålet om karakteren af Guds virkelighed blev sat under debat. Denne fremstilling fra 2005 lader sig udmærket genlæse i forbindelse med Ramsdal- sagen. Så altså: Man får megen viden og teologisk klogskab smukt serveret i denne tykke bog, der dog ikke på noget tidspunkt føles lang.

Kalender for Det Teologiske Fakultet

Særlige arrangementer og åbne møder ved Fakultetet annonceres under arrangementer på www.teol.ku.dk, i Universitetsavisen, Fakultetets studentertidning og så vidt muligt i Præsteforeningens Blad samt eventuelt i dagspressen.

Ved redaktionens afslutning er der planlagt følgende arrangementer på Fakultetet for efterårssemesteren 2016. Ændringer i programmet kan forekomme. Yderligere oplysninger om de enkelte arrangementer kan ses på www.teol.ku.dk. Alle arrangementerne er opgivet med præcise minutter.

Kalender for **Teologisk Forening** se s. 50

Kalender for **Søren Kierkegaard selskabet** se s. 49

Torsdag den 19. august til fredag den 20. august 2016

Endangered Selves and Societies: Theologies of Tragedies and Disasters.

Se programmet på <http://teol.ku.dk/ast/arrangementer/endangered-selves-and-societies/>

Sted: Det Teologiske Fakultet, Aud. 11, Købmagergade 46, 1. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi

Tirsdag den 23. august 2016 kl. 13.15-15.00

Offentlig forelæsning ved Prof. Dr. Michael Trowitsch, Jena, om *Eskatologien i Karl Barths Kirchliche Dogmatik*.

Sted: Det Teologiske Fakultet, Aud. 7, Købmagergade 46, 1. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi

Onsdag den 24. august 2016 kl. 13.15-15.00

Åbent AST-seminar ved Prof. Dr. Michael Trowitsch, Jena, om *De ikke-publicerede tekster fra Karl Barths skabelseslære*.

Sted: Oplyses senere

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi

Fredag den 2. september 2016 kl. 13.00

Semesteråbningsforelæsning ved lektor, lic.theol. Joakim Garff: „Om dannelse og omdannelse. Kunsten at blive sig selv – og en anden“.

Sted: Det Teologiske Fakultet, Aud. 7, Købmagergade 46, 1. sal, 1150 København K.

Arr.: Det Teologiske Fakultet

Mandag den 5. september 2016 kl. 13.00-18.00

Jewish Women's Voices in the 19th Century. Halvdags research seminar.

Sted: Det Teologiske Fakultet, Aud. 11, Købmagergade 46, 3. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi

Tirsdag den 6. september 2016 kl. 15.00-17.00

Seminar: The Rise of Protestantism in Post-Mao China: State and Religion in Historical Perspective.

Sted: Room 27.0.09, Faculty of Humanities, Building 27, Njalsgade 136, 2300 Copenhagen S

Arr.: ThinkChina, SAXO Institute and Faculty of Theology

Torsdag den 8. til fredag den 9. september 2016

Workshop: Churches, Culture and economy. Cultural heritage, resources and economic valuation in relation to Nordic (European) majority churches.

Sted: Institut for Fødevarer- og ressourcøkonomi, Rolighedsvej 25, 1958 Frederiksberg C

Arr.: Forskningsprojektet: What Money can't buy. Kontakt: Hans Raun Iversen

Fredag den 23. september 2016 kl. 16.15

„Kierkegaard i dag. Om opbyggelsens vilkår i en travl tid, hvor alt skal måles og vejes“ Åbent AST-seminar ved lektor, ph.d. Pia Søltøft, som efter mange år forlader fakultetet.

Sted: Det Teologiske Fakultet, Aud. 7, Købmagergade 46, 1. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi

Torsdag den 29. september 2016 kl. 15.15

Gæsteforelæsning ved professor Hermann Spieckermann, Georg-August-Universität Göttingen. Titel: „Creation as a Basic Chapter of OT Theology“.

Sted: Oplyses senere

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Fredag den 30. september 2016 kl. 10.15-12.00

GT-seminar ved professor Hermann Spieckermann, Georg-August-Universität Göttingen. Emne: „Suffering and Intercession. The Impact of Isaiah 53 in Biblical Theology“.

Sted: Det Teologiske Fakultet, lok. 243, Købmagergade 46, 2. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Fredag den 30. september 2016 kl. 14.15

Afskedsforelæsning ved lektor, ph.d. Nils Holger Petersen: „Komponist som kirkefader? Reception, autoritet og autenticitet i Vestens (kristne) kulturhistorie“.

Sted: Det Teologiske Fakultet, Aud. 7, Købmagergade 46, 1. sal, 1150 København K.

Arr.: Det Teologiske Fakultet/Afdeling for Kirkehistorie

Mandag den 3. oktober 2016 kl. 13.15-15.00

NT-seminar: Filosofien i samfundet på Paulus' tid I v/ professor emeritus Troels Engberg-Pedersen

Et 'crash course' i stoisk etik (Long & Sedley 63 (pp. 394-401) om The end and happiness Long & Sedley 60 (pp. 368-377) om Good and bad.

Sted: Det Teologiske Fakultet, lok. 243, Købmagergade 46, 2. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Torsdag den 6. oktober til fredag den 7. oktober 2016

The Problem of Evil and Images of (In) Humanity. Workshop og ph.d.-kursus.

Sted: Det Teologiske Fakultet, Aud. 7, Købmagergade 46, 1. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi

Fredag den 7. oktober 2016 kl. 16.15-18.00

CJMC Book Launch: Humanity in God's Image

Claudia Welz, *Humanity in God's Image: An Interdisciplinary Exploration*, Oxford: Oxford University Press (August 2016).

Sted: Det Teologiske Fakultet, Kældercaféen, Købmagergade 44 o.g., 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi

Mandag den 10. oktober 2016 kl. 13.15-15.00

NT-Seminar: Filosoffen i samfundet på Paulus' tid II v/ professor emeritus Troels Engberg-Pedersen Epiktet: Om den sande kyniker (Diss. 3.22)

Sted: Det Teologiske Fakultet, lok. 243, Købmagergade 46, 2. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Onsdag den 12. oktober 2016 kl. 15.15-17.00

„Theologie als Anthropologie? Zur Auslegung von Luthers Freiheitsschrift“. Seminar ved Prof. Dr. Dietrich Korsch, Systematisk Teologi, Philipps-Universität Marburg. (Tilmelding nødvendig til av@teol.ku.dk)

Sted: Oplyses senere

Arr.: Afdeling for Kirkehistorie og Afdeling for Systematisk Teologi

Torsdag den 13. oktober 2016 kl. 14.15-16.00

„Die Subjektivität des Glaubens und die Objektivität der Sittlichkeit. Anstöße Martin Luthers in der Moderne“. Gæsteforelæsning ved Prof. Dr. Dietrich Korsch, Systematisk Teologi, Philipps-Universität Marburg.

Sted: Det Teologiske Fakultet, Aud. 7, Købmagergade 46, 1. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Kirkehistorie og Afdeling for Systematisk Teologi

Mandag den 24. oktober 2016 kl. 13.15-15.00

NT-Seminar: Filosoffen i samfundet på Paulus' tid III v/ professor emeritus Troels Engberg-Pedersen

Stanley Stowers om 'filosoffen' forstået med afsæt hos Bourdieu: 'Why Expert Versus Non-Expert is not Elite Versus Popular Religion: The Case of the Third Century' (upubliceret) og uddrag af 'The Dilemma of Paul's Physics: Features Stoic-Platonist or Platonist-Stoic?' (upubliceret).

Sted: Det Teologiske Fakultet, lok. 243, Købmagergade 46, 2. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Fredag den 28. oktober 2016 kl. 13.15-15.00

GT-seminar ved postdoc Frederik Poulsen over emnet Eksilmotiver i Esajas 1-39.

Sted: Det Teologiske Fakultet, lok. 243, Købmagergade 46, 2. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Fredag den 28. oktober 2016 kl. 16.00-18.00

CJMC Book Launch: Paul Auster in Conversation with I.B. Siegumfeldt.

Sted: Det Teologiske Fakultet, Kældercaféen, Købmagergade 44 o.g., 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi

Mandag den 31. oktober 2016 kl. 9.00-10.00

„Jesus as Philosopher: The Philosophical Sage in the Synoptic Gospels“. Gæsteforelæsning v. Professor Runar M. Thorsteinsson. New Testament Studies. University of Iceland, School of Humanities. Faculty of Theology and Religious Studies.

Sted: Det Teologiske Fakultet, aud. 7, Købmagergade 46, 1. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Mandag den 31. oktober 2016 kl. 13.00-15.00

„Jesus as Philosopher: The Philosophical Sage in the Synoptic Gospels“. NT-seminar v. Professor Runar M. Thorsteinsson. New Testament Studies. University of Iceland, School of Humanities. Faculty of Theology and Religious Studies.

Sted: Oplyses senere
Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Mandag den 14. november 2016 kl. 13.15-16.00

Kirkehistorisk seminar i anledning af prof. i kirkehistorie J. Oskar Andersens 150 år.

Sted: Oplyses senere.

Arr.: Afdeling for Kirkehistorie og Selskabet for Danmarks Kirkehistorie

Fredag den 25. november 2016 kl. 13.15-15.00

GT-seminar ved lektor emerita, ph.d. Ingrid Hjelm over emnet The Non-Jewish Israel and the history of the Samaritans. From the Merneptah Stele to the Early Islamic Period.

Sted: Det Teologiske Fakultet, lok. 243, Købmagergade 46, 2. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Mandag den 28. til tirsdag den 29. november 2016

Folkekirke og kirkeforskning – resultater, perspektiver og fremtidige emner. Hele programmet kan ses på <http://teol.ku.dk/arrangementer/folkekirke-og-kirkeforskning/>

Sted: FUV, Vartov og Det Teologiske Fakultet

Arr.: Folkekirkens' Videnscenter, FUV, Center for Samtidsreligion, AU og Center for Kirkeforskning, Det Teologiske Fakultet, KU

Fredag den 2. december 2016 kl. 10.00-16.00

The Presence of Religion in Modern European Culture

Sted: Det Teologiske Fakultet, Aud. 7, Købmagergade 46, 1. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Kirkehistorie

Søren Kierkegaard Selskabet

Program for efteråret 2015

Foredragene finder sted i Kældercafeen ved det Teologiske Fakultet/Købmagergade. Hvis lokaleændringer skulle blive nødvendige, vil de blive annonceret i forbindelse med det aktuelle foredrag.

Torsdag den 29. september 2016, kl. 19.30

Ragni Linnet, lektor, dr.phil.:

„Kierkegaard, ikke-kunsten og billedkunsten“

Torsdag den 27. oktober 2016, kl. 19.30

Henrik Jøker Bjerre, lektor, ph.d.:

„Kierkegaards stemme“

Torsdag, den 24. november 2016, kl. 19.30:

Anders Moe Rasmussen, lektor:

„Den etiske teori i Enten-Eller med stadig henblik på Fichte“

Torsdag, den 26. januar 2017, kl. 19.30:

Christian Hjortkjær, ph.d.:

„Diagnosticerede selv – mod en kierkegaardsk reformation“

Teologisk Forening

Efterår 2016

Tirsdag den 20. september

Lektor, ph.d. Lars Sandbeck og sognepræst Anders Eyvind Nielsen:
„Kristi opstandelse“

Tirsdag den 4. oktober

Professor mso, ph.d. Gitte Buch-Hansen og lektor emeritus Geert Hallböck: Salomé
som moderne ikon:
„Mark 6,14-29 som nomadisk tekst“

Tirsdag den 15. november

Professor, dr.theol. Peter Widmann:
„Dialektisk teologis sene metafysiske vending hos Løgstrup“

Tirsdag den 6. december

Professor Jesper Høgenhaven:
„Grundtvigs Nyaars-Morgen som bibelsk „videreskivning““

Fredag den 16. december

Teologisk Forenings Julefest

Når ikke andet er angivet, finder møderne sted i Det Teologiske Forsamlingslokale,
kaldet Kældercaféen, Købmagergade 44, kælderen, over gården. Mødestart 19.30

Entré kr. 25 per enkeltforedrag. Medlemskab kr. 50 per semester for studenter/pensionister, kr. 75 for øvrige

Publikationer fra Det Teologiske Fakultet

- 44 Diana Rigtrup, *Ritual og Mening. En religionsfilosofisk og ritualteoretisk undersøgelse af ritualets betydning i krisesituationer med udgangspunkt i case-studier af nøddåb*. Ph.d.-afhandling. 2013. 211 sider.
- 45 Christine Tind Johannesen-Henry, *Hverdagskristendommens polydoksi. En empirisk-teologisk undersøgelse af tro i cancerrejsens kontekst*. Ph.d.-afhandling. 2013. 337 sider.
- 46 Søren Holst (red), *Bibelens aktualitet i undervisningen*. Temadag ved Geert Hallbäck's afsked. 2013. 84 sider.
- 47 Ole Nyborg, *Grundtvig og kærligheden. Kærlighedsforståelsen i N.F.S. Grundvigs prædikener*. Ph.d.-afhandling. 2013. 277 sider.
- 48 Kasper Dalgaard, *A Priest for All Generations. An Investigation into the Use of the Melchizedek Figure from Genesis to the Cave of Treasures*. Ph.d.-afhandling. 2013. 249 sider.
- 49 Rose Marie Tillisch, *Ydmygheden er stedet. Kristustro i P.G. Lindhardts (1910-1988) og Bernhard af Clairvaux's (1090-1153) forkyndelse. Appendix: Salmevalg i P.G. Lindhardts prædikener 1953-1984*. Ph.d.-afhandling. 2014. 253 + 40 sider.
- 50 Therese Bering Solten, *Troens øjeblik. En tematisk, hermeneutisk og genreorienteret studie i N.F.S. Grundtvigs salmer*. Ph.d.-afhandling. 2014. 323 sider.
- 51 Frederik Poulsen, *God, His Servant, and the Nations in Isaiah 42:1-9. Biblical Theological Reflections after Brevard Childs and Hans Hübner*. Ph.d.-afhandling 2014. 276 sider
- 52 Lauge Olaf Nielsen, *Jean Calvins forsvar for religiøs intolerance i dansk oversættelse*. 2014.
- 53 Flemming Kofod-Svendsen, *Niels Ove Rasmussen Vigilius' teologiske virke med særligt henblik på bibelsyn, kirkesyn, konfessionskundskab, karismatik og samarbejde på den kirkelige højrefløj i sidste halvdel af det 20. århundrede*. Ph.d.-afhandling. 2014. 466 sider.
- 54 Stine Zink Kaasgaard, *Neither Head Nor Tail. A Play in Four Acts Between the Pseudonymous Plurality in Kierkegaard and a Wittgensteinian Change of Aspect*. Ph.d.-afhandling 2014. 245 sider.

- 55 John Strange, *Jerusalem. Judaism Christianity Islam*. 2014. 129 sider. Findes kun som e-bog. Tilgængelig på fakultetets hjemmeside.
- 56 Steen Marqvard Rasmussen, *Den relevante folkekirke – et sociologisk grundlag for målsætningsarbejde, aktivitetsstatistik og brugerundersøgelser*. Center for Kirkeforskning, Københavns Universitet. 2014. 299 sider.
- 57 Marie Vejrup Nielsen og Hans Raun Iversen (red.), *Tal om kirken. Undersøgelser af Folkekirkens aktivitets- og deltagerstatistik*. 2014. 221 sider.
- 58 Martin Friis, *Josephus' Antiquities 1-11 and Greco-Roman Historiography*. Ph.d.-afhandling 2015. 229 sider
- 59 Karen Marie Leth-Nielsen og Astrid Krabbe Trolle, *Dåb eller ej? Rapport om småbørnsforældres til- og fravalg af dåb*. Center for Kirkeforskning, Københavns Universitet. 2015. 108 sider.
- 60 Gitte Buch-Hansen og Frederik Poulsen (red.), *Bibelen i gudstjenesten*. Center for Studiet af Bibelens Brug. Københavns Universitet. 2015. 200 sider.
- 61 Mogens Müller, *Fem nye bidrag til fortolkningens historie*. Københavns Universitet 2015. 146 sider.
- 62 Kristoffer Garne & Lars Nørgaard (red.), *(Gen)klange. Essays om kunst og kristendom tilegnet Nils Holger Petersen på 70-årsdagen*. 2016. 232 sider.
- 63 Kristian Mejrup, *Grand Prospects of Halle Pietism. The Acrobat, the Project-maker and the Shepherd*. Ph.d.-afhandling 2016. 211 sider.
- 64 Kristoffer Garne, *Romantik og kristendom. Belyst gennem Grundtvigs andet møde med Steffens*. Bearbejdet prisopgave 2016. 232 sider.
- 65 Henrik Laugesen, *The Ambiguity of FOREIGN MILITARY ASSISTANCE*. Ph.d.-afhandling 2016. 223 sider.

Bøger, der ikke er udsolgt, kan købes hos Academic Books Jura, Gothersgade 129, kælderens, 1123 København K. Åbningstider mandag til torsdag 9.30-16.00, fredag 9.30-15.00.

Adskillige af bindene er desuden tilgængelige som e-bøger og kan hentes gratis på <http://teol.ku.dk/Forskning/publikationer/>

*Det Teologiske
Fakultetssekretariat*

Københavns Universitet
Købmagergade 44-46
DK-1150 København K

MAGASINPOST
STANDARD

B

POST

PP

DANMARK

Returneres ved varig adresseændring

DET TEOLOGISKE FAKULTET
KØBENHAVNS UNIVERSITET
KØBMAGERGADE 44-46
POSTBOX 2164
DK-1150 KØBENHAVN K

WWW.TEOL.KU.DK